

FACULTEIT LETTEREN
TAAL- EN REGIOSTUDIES

KATHOLIEKE
UNIVERSITEIT
LEUVEN

De Meester en Margarita

De roman en de film
Een poging tot interpretatie

Meesterproef

Promotor: Prof. Dr. Emmanuel Waegemans
Ingediend door: Vikki Raskin

Academiejaar 2009-2010

Inhoudstafel

1	<u>Inleiding</u>	p. 4
	1.1 <u>Leven en werk van Michail Bulgakov</u>	p. 5
	1.2 <u>De Meester en Margarita</u>	p. 7
2	<u>Het pad naar de duivel</u>	p. 8
	2.1 <u>Omstandigheden</u>	p. 8
	2.2 <u>De aanleiding tot het schrijven van de roman</u>	p. 9
	2.3 <u>De invloed van Bulgakovs vader</u>	p. 10
	2.4 <u>De inspiratie voor de inhoud van de roman</u>	p. 12
3	<u>De analyse van de roman</u>	p. 13
	3.1 <u>De structuur van het werk</u>	p. 13
	3.2 <u>Thematiek</u>	p. 15
	3.3 <u>Benaderingen</u>	p. 17
	3.3.1 <u>Een zelfportret?</u>	p. 17
	3.3.2 <u>Satire</u>	p. 18
	3.3.3 <u>Parodie</u>	p. 20
	3.3.4 <u>Allegorie</u>	p. 22
4	<u>De receptie van de roman</u>	p. 23
	4.1 <u>De initiële interpretatie van <i>De Meester en Margarita</i></u>	p. 23
	4.2 <u>Critici in de Sovjet-Unie</u>	p. 25
	4.3 <u>Het volk van de Sovjet-Unie</u>	p. 26
5	<u>Vladimir Bortko</u>	p. 27
	5.1 <u>Leven en werk van Vladimir Bortko</u>	p. 27
	5.2 <u>Het maken van <i>Macmep u Mapzapuma</i></u>	p. 29
	5.3 <u>Korte analyse van de film</u>	p. 31
	5.4 <u>De mystiek rond de roman en de verfilming</u>	p. 31
6	<u>De receptie van de film</u>	p. 34
	6.1 <u>Reacties vóór het uitzenden van <i>Macmep u Mapzapuma</i></u>	p. 34
	6.2 <u>Reacties tijdens het uitzenden van de film</u>	p. 35
	6.3 <u>Reacties na het uitzenden van de film</u>	p. 36
7	<u>Personages in de film</u>	p. 38

7.1 <u>De Meester</u>	p. 38
7.2 <u>Margarita</u>	p. 39
7.3 <u>Woland</u>	p. 39
7.4 <u>Jezus</u>	p. 40
7.5 <u>Pontius Pilatus</u>	p. 40
7.6 <u>Bezdomnyj</u>	p. 41
7.7 <u>De bende van Woland</u>	p. 42
8 <u>Ontbrekende elementen in de film</u>	p. 42
9 <u>Vergelijking ontvangst film en roman</u>	p. 43
10 <u>Enquête</u>	p. 44
11 <u>Besluit</u>	p. 46
12 <u>Конспект</u>	p. 48
13 <u>Dankwoord</u>	p. 48
14 <u>Geraadpleegde literatuur</u>	p. 49
14.1 <u>Nederlandse en Engelse Bronnen</u>	p. 49
14.2 <u>Russische bronnen</u>	p. 49
14.3 <u>Leesmateriaal</u>	p. 50
15 <u>Werktitels van <i>De Meester en Margarita</i></u>	p. 51
16 <u>Bijlage: resultaten enquête</u>	p. 52

1. Inleiding

Een meesterwerk getuigt van buitengewone creativiteit en kunstzinnigheid. Het is iets waar met hart en ziel en vol overgave aan gewerkt moet worden. Het vergt concentratie en toewijding. Michail Bulgakov voldeed aan al deze kenmerken en schreef dan ook een meesterwerk, *De Meester en Margarita*.

Michail Bulgakov was een zeer bekende en ook zeer omstreden Russische schrijver. Hij schreef een aantal krachtige boeken, zoals *De Witte Garde*, *Hondenhart* en *De Eieren der Rampp-spoed*. De laatste twee boeken werden door de censuur verboden. Hij schreef ook meerdere toneelstukken, zoals *Zoja's appartement* en *De dagen der Turbins*. Bulgakov was één van de meest populaire toneelauteurs van zijn tijd, maar zijn stukken kregen het zwaar te verduren in de Sovjetpers. De kritiek op Bulgakovs werk werd steeds heviger naarmate de Sovjet-Unie ideologisch steeds rigider werd, en zijn stukken werden uiteindelijk volledig verboden in 1929¹. Tijdens zijn leven werd Bulgakov nauwelijks gepubliceerd en zijn toneelstukken werden pas na veel ellende opgevoerd². Maar hij gaf niet op. Ondanks de vele kritiek en de hooprovende boycot van de Sovjetpers begon Michail Bulgakov in 1928 in het geheim te schrijven aan zijn meesterwerk, *De Meester en Margarita*. Vele nachten en elk ander vrij moment dat hij kon vinden besteedde hij aan de voltooiing van zijn hoofdwerk. Het zou tot aan zijn dood in 1940 duren vooraleer het boek uiteindelijk af was. Bulgakov werkte er jarenlang minutieus aan en hij heeft zelfs op zijn sterfbed nog wijzigingen gedicteerd aan zijn vrouw. Het boek zou uiteindelijk pas 26 jaar na de dood van Bulgakov, dankzij veel lobbywerk van zijn vrouw, gepubliceerd worden. De eerste publicatie van dit werk in 1966 maakte het in één klap wereldberoemd. Dit boek, dat in Rusland en elders bekend staat als een fenomenale cultroman, heeft een enorme impact gehad op zijn lezers. Een aantal zinnen uit *De Meester en Margarita* werden zelfs onmiddellijk opgenomen in de Sovjettaal, omdat deze op een sarcastische manier het dagelijkse leven in de Sovjet-Unie uitdrukten. Enkele voorbeelden van citaten die de sovjettaal verrijkten zijn *Spreek nooit met onbekenden*³ en *Steur van tweede versheid*⁴. Vele citaten en gevleugelde woorden uit *De Meester en Margarita* kan je vandaag nog steeds horen in Russische kringen. Het meest gehoorde citaat is *Manuscripten verbranden niet*. In *De Meester en Margarita* verbrandt de Meester in een vlaag van paranoia zijn werk over Pontius Pilatus, maar het werk duikt uiteindelijk opnieuw op. Hetzelfde gebeurde in het leven van Bulgakov. De Russische geheime politie nam in 1926 Bulgakovs dagboeken in beslag. Toen Bulgakov deze uiteindelijk in 1929 terugkreeg, verbrandde hij ze om vervolging te voorkomen⁵. De dagboeken werden jarenlang verloren gewaand. Maar dankzij de Glasnost gaf de KGB toe dat de GPU⁶ in 1926 kopieën had gemaakt van tenminste een deel van de dagboeken, en dat deze kopieën nog steeds in de archieven lagen. Uiteindelijk werd de bijna volledige tekst gepubliceerd in 1989-1990⁷. De connotatie van het citaat *Manuscripten verbranden niet* is dus dat belangrijke dingen niet verstopt blijven en op de één of andere manier altijd weer komen bovendrijven.

¹ WAEGEMANS E., *De meester en Margarita, Michail Bulgakov, een sleutel tot de roman*, p. 14

² CURTIS J., *Manuscripten verbranden niet*, p. 9

³ WAEGEMANS E., p. 46

⁴ Ibidem, p. 95

⁵ PROFFER E., *Bulgakov: life and work*, p.175

⁶ De voorloper van de KGB

⁷ <http://thediaryjunction.blogspot.com/2010/03/manuscripts-dont-burn.html>

Naast verschillende theaterversies zijn er ook allerlei andere adaptaties van het werk gemaakt. Zo is het nummer *Sympathy for the Devil* van de Rolling Stones geïnspireerd op *De Meester en Margarita*. In 2007 bracht de *Nationale Academie van Theater, Ballet en Opera* van Oekraïne een balletfantasmagorie van het duivelse werk. In 2008 werd Bulgakovs roman verwerkt in een striproman door Andrzej Klimowski and Danusia Schejbal. Zelfs een DJ, die zichzelf DJ Bulgakov noemt, bracht een house-cd uit als eerbetoon aan het werk. Ook de alom bekende musicalproducent Andrew Lloyd Webber koesterde de droom om het beruchte boek om te zetten naar een musicalversie. Uiteindelijk moest hij zijn droom opgeven. Het boek was te ingewikkeld om uit te beelden als musical, het publiek zou de boodschap op deze manier niet begrijpen. Naast al deze creatieve artiesten vonden ook verschillende schilders en operaproducten een inspiratiebron in Bulgakovs hoofdwerk. Het boek is eveneens meermaals verfilmd⁸. Vooral de verfilming van Vladimir Bortko in de vorm van een TV-reeks was een enorm succes. Wat heeft al deze artiesten geïnspireerd en zoveel kijkers aan hun tv-scherm gekluisterd?

In dit werkstuk wordt de klemtoon specifiek gelegd op het meesterwerk van Bulgakov en de verfilming van dit werk door Vladimir Bortko. Deze paper heeft de bedoeling om het mysterie rond *De Meester en Margarita* te ontluisteren. Allereerst wordt er een beeld geschetst van de notoire figuur van Michail Bulgakov. We bekijken waar hij de inspiratie heeft opgedaan voor het schrijven van zijn hoofdwerk. Ook wandelen we door de ontstaansgeschiedenis van zowel het boek als de verfilming door Bortko in de hoop zo een tipje van de sluier op te lichten van het mysterie van *De Meester en Margarita*. We gaan dieper in op het belang van *De Meester en Margarita* en bekijken de boodschap die Bulgakov met het boek naar voren wilde brengen. We gaan op zoek naar het genius van dit magnum opus, van deze kunstzinnige verademing in het stalinistische Rusland van de 20^e eeuw.

De Meester en Margarita wordt beschouwd als een klassieker en een absolute cultroman. Maar kan een verfilming van een klassieker dezelfde cultstatus bereiken? Dit is een erg moeilijke vraag, vooral als we in beschouwing nemen dat Rusland op cultureel vlak erg gehecht is aan literatuur. De meest interessante vraag die we in deze context kunnen stellen is: wat was de sociale impact van het boek? En in hoeverre verschilt deze van de sociale impact van de verfilming? Hoe is zowel het boek als de verfilming ontvangen bij het Russische publiek? Op deze vragen wordt in deze paper een antwoord gezocht.

1.1. Leven en werk van Michail Bulgakov

Michail Afanas'evič Bulgakov werd geboren te Kiev in 1891. Hij was de oudste zoon van een theologieprofessor. Tussen 1909 en 1916 studeerde Bulgakov geneeskunde aan de universiteit van Kiev. Later gebruikte hij de verworven kennis uit de universiteit in de praktijk als arts in frontlinie- en districtsziekenhuizen. Deze ervaringen schreef hij later dan ook neer in *Aantekeningen van een jonge arts* (1925-26). Tussen 1918 en 1919 werkte hij als arts in Kiev en was getuige van de Duitse bezetting, gevolgd door de bezetting door het Rode Leger. In deze jaren kampte de jonge arts met een morfineverslaving. Hij was morfine beginnen te gebruiken als behandeling voor difterie. Dankzij zijn eerste vrouw, Tat'jana Nikolaevna Lappa, kon hij zijn verslaving overwinnen. In 1920 liet Bulgakov de geneeskunde achter zich

⁸ Er bestaan 8 verfilmingen volgens <http://www.masterandmargarita.eu/nl/05media/film.html>

en ging hij volop voor zijn carrière als schrijver. Hij begon klein, met enkele artikels voor plaatselijke kranten, maar het tijt keerde toen hij in september 1921 naar Moskou verhuisde. Hier werkte hij voor de literaire afdeling van de Народный комиссариат просвещения⁹. Hij werkte ook als journalist voor kranten. Ondertussen groeide in Bulgakov de inspiratie voor onder andere *De Witte Garde*. Hij begon eraan te schrijven en in 1925 werden enkele delen van zijn eerste roman gepubliceerd¹⁰. De roman werd in Rusland pas in 1973 in zijn geheel gepubliceerd. Het boek is een historische burgeroorlogsroman die de avonturen van de Turbinfamilie omschrijft gedurende de 47-dagen durende heerschappij van de Oekraïense nationalistische leider Petliura. De actie van het verhaal eindigt op 3 februari 1919 wanneer de bolsjewieken aankomen¹¹.

Vanaf 1925 begon Bulgakov zich steeds meer bezig te houden met toneelbewerkingen. Hij begon te werken aan het toneelstuk *De dagen der Turbins*. Hij schreef en regisseerde vele succesvolle toneelstukken, en werd zo al snel geassocieerd met het Moskouse Kunsttheater¹². Ondertussen voltooide hij eveneens *Hondenhart* en *De eieren der Rampp-spoed*. Bulgakovs werken waren vaak erg satirisch en kritisch naar het Sovjetsysteem toe. Dit werd niet geapprecieerd door de autoriteiten. Een voorbeeld hiervan is *Hondenhart*. Het was een kritiek op het Sovjetsysteem verhuuld in sciencefiction en werd dan ook onmiddellijk als niet publiceerbaar bestempeld.

Tegen 1928 boekte Bulgakov veel succes en had hij zelfs 3 toneelstukken tegelijk lopen in drie verschillende Moskouse theaters: *Zoja's appartement*, *Het purperen eiland* en *De dagen der Turbins*, dat een adaptatie was van zijn roman *De Witte Garde*. Hoewel het een immense hit was bij het publiek, ontving het stuk enorm veel kritiek van de Sovjetpers. De voornaamste reden van de kritiek was dat er te veel sympathie werd getoond voor de witgardisten. Ironisch genoeg was het een van Stalins favoriete stukken. Hij beschreef het als een werk dat de overweldigende kracht van het bolsjewisme aantoonde. Volgens de archieven van het Kunsttheater is Stalin het stuk niet minder dan 15 keer gaan bekijken¹³. Ondanks Stalins liefde voor het stuk werd het in 1929 verboden en pas opnieuw toegelaten in 1932. Het verhaal werd uiteindelijk pas in 1955 gepubliceerd.

Bulgakov kreeg het steeds moeilijker om zijn andere werken nog gepubliceerd te krijgen. Tegen 1929 werd de schrijver volledig gebroodroofd. Vroegere toneelstukken waaraan hij bezig was, werden de avond voor de première afgezegd. Vanaf 1930 werd hij helemaal niet meer gepubliceerd.

Op 28 maart 1930 schreef hij gefrustreerd een brief aan de Sovjetregering met de vraag of hij mocht emigreren¹⁴, aangezien hij in Moskou toch niet aan werk kon geraken: ‘Я ПРОШУ ПРАВИТЕЛЬСТВО СССР ПРИКАЗАТЬ МНЕ В СРОЧНОМ ПОРЯДКЕ ПОКИНУТЬ ПРЕДЕЛЫ СССР В СОПРОВОЖДЕНИИ МОЕЙ ЖЕНЫ ЛЮБОВИ ЕВГЕНЬЕВНЫ БУЛГАКОВОЙ’. Hij deed eveneens zijn beklag over de zware kritiek op zijn werken. Hij schreef dat hij, in tien jaar schrijverschap, 301 artikelen over hem in de Sovjetpers had gelezen, ‘*waaronder: lovend - 3, vijandig-beledigend - 298*’ – (‘Из них: похвальных - было 3, враждебно-ругательных

⁹ Наркомпрос of het volkscommissariaat voor opvoeding

¹⁰ PROFFER E., p. 135. Twee delen van het boek werden gepubliceerd in het tijdschrift *Россия*, met als toenmalige hoofdredacteur I.G. Ležnev.

¹¹ PROFFER E., p. 146

¹² Московский Художественный Театр

¹³ CURTIS J., *Manuscripten verbranden niet*, p. 76-77

¹⁴ СОЛОКОВ Б., *Тайны Мастера и Маргариты*, стр. 11

– 298°)¹⁵. Enkele weken later, op 18 april 1930, werd hij door Stalin persoonlijk opgebeld. Bulgakov verklaarde in dit gesprek te hebben afgezien van zijn wens om naar het buitenland te emigreren. Korte tijd later werd hem opnieuw werk aangeboden in het Moskouse Kunsttheater. Bulgakov bleef verder kritische toneelstukken schrijven. Zo schreef hij bijvoorbeeld een geschiedkundige kroniek over het leven van Molière. Doordat hij schreef over geschiedenis kon hij op een zeer subtiele manier zijn ontevredenheid uitdrukken. De uitspraken uit het toneelstuk waren dan simpelweg geschiedkundig correcte uitspraken. Zo bleef Bulgakov buiten schot. Hoewel hij nu terug een job had, werden zijn werken nog steeds niet gepubliceerd.

1.2. De Meester en Margarita

Bulgakov was een begaafd schrijver en hij schreef vele prachtige werken, maar *De Meester en Margarita* wordt over het algemeen beschouwd als zijn absolute meesterwerk. Bulgakovs roman is een verwarrende combinatie van verschillende elementen: satire, fantasie, serieuze filosofische en religieuze vraagstelling. Het is onmogelijk om het verhaal te reduceren naar één enkele interpretatie. De inhoud kan kort beschreven worden:

Het eerste deel van het verhaal speelt zich af in Moskou. Er is sprake van woningnood en grootschalige corruptie. Religie is verboden en er wordt veel werk verricht om aan te tonen dat Jezus nooit bestaan heeft. Het Moskou ten tijde van de Sovjet-Unie is de ideale plaats voor Satan om zijn Lentebal te houden, dat traditioneel gehouden wordt als de Walpurgisnacht samenvalt met Goede Vrijdag. Om de voorbereidingen voor zijn bal te treffen is Satan alias Woland hoogstpersoonlijk naar Moskou gekomen, begeleid door zijn trawanten: de voormalig 'koormeester' Fagot, de pratende zwarte kater Begemot, een boef genaamd Azazello, de bleke Abadon en de heks Gella. Woland heeft eveneens een tolk ter beschikking genaamd Korov'ev. Op het Lentebal heeft Woland een gastvrouw nodig, en die gastvrouw moet als voornaam Margarita hebben (dit is een duidelijke verwijzing naar Goethe's Faust). Ondertussen veroorzaakt de bende chaos in de wereld van bureaucraten, kleine criminelen en hebzuchtige mensen.

Het liefdesverhaal tussen de twee titelpersonages, de Meester en Margarita, wordt algemeen gezien als de tweede verhaallijn. De Meester heeft een roman geschreven over Pontius Pilatus maar werd afgemaakt door de critici. Gekrenkt trekt de Meester zich terug in een gekkengesticht zonder dat zijn geliefde Margarita dit weet. Margarita is wanhopig en wil alles doen om haar geliefde Meester terug te vinden. Op dat moment krijgt ze het voorstel om gastvrouw te zijn op Wolands lentebal. In ruil zou ze haar geliefde terugkrijgen.

De derde verhaallijn speelt zich af in Jeruzalem en focust zich op de arrestatie en terechtstelling van Jezus. Het begint op het moment dat Jezus gearresteerd is en voor Pilatus wordt gebracht. Jezus blijkt slechts een gewone man te zijn, met een uitermate groot inlevingsvermogen. Hij wordt achtervolgd door religieuze fanaten die al zijn woorden opschrijven en verkeerd interpreteren. Hierdoor komt Jezus in de problemen en wordt hij gearresteerd voor opruiing van het volk. Maar doordat Jezus in staat is de hoofdpijn van Pilatus enigszins te verlichten, wint hij zijn vertrouwen, en Pilatus probeert dan ook alles om de terdoodveroordeling van Jezus teniet te doen. Helaas voor hem slaagt hij daar niet in, en hij

¹⁵ БУЛГАКОВЫ М. И Е., *Дневник Мастера и Маргариты*, стр. 84

moet verder leven met zijn verschrikkelijke hoofdpijnen. Het is belangrijk in het achterhoofd te houden dat het verhaal van Jezus op belangrijke punten afwijkt van het evangelie.

Bulgakov begon aan het werk te schrijven in 1928 en maakte het af in 1940 op zijn sterfbed. Het werd uiteindelijk pas in 1966-1967 gepubliceerd in het tijdschrift *Moskva*. Van het boek bestaan vele verschillende versies, omdat Bulgakov vaak wijzigingen aanbracht. De roman bestaat, zoals eerder beschreven, uit 3 verhaallijnen. Ten eerste de historische verhaallijn die plaatsvindt in Jeruzalem. In dit verhaal wordt Jeshua/Jezus tot de doodstraf veroordeeld door Pontius Pilatus, terwijl deze weet dat Jeshua onschuldig is. Het tweede verhaal speelt zich af in Moskou in de jaren '20 van de 20^e eeuw. Hier wonen de Meester en zijn geliefde Margarita. De derde en meest fantastische verhaallijn legt de focus op de duivel. Deze figuur is sterk gebaseerd op de figuur Mephistopheles uit Goethe's *Faust*. Vreemd genoeg wordt de duivel, Woland, niet gezien als een kwaadaardige figuur, maar eerder als een rechter. Verder wordt ook duidelijk dat de figuur van Jezus, Jeshua genoemd, niet erg strookt met de Bijbelse Jezus. De filosofische en religieuze thema's worden uitgebeeld door de komst van Woland naar Moskou en door de kruisiging van Jezus. Verder wordt de vrijheid van de kunst geanalyseerd in het boek. De thema's van religie, literatuur, geschiedenis en politiek worden op een geniale manier verweven en brengen de drie verhaallijnen samen. In het boek zitten ook een aantal zeer autobiografische elementen. De volledige inhoud van het boek en verdere analyse wordt besproken in punt 3.

In zijn leven trouwde Bulgakov 3 keer: met Tat'jana Nikolaevna Lappa (1913), Ljubov' Evgen'evna Belozerskaja (1924), en Elena Sergeevna Šilovskaja (1932)¹⁶. Zijn laatste vrouw gaf hem onvoorwaardelijke steun in het creëren van zijn meesterwerk en in het onderdrukken van zijn paranoia-aanvallen. Zij ijverde ook voor de publicatie van *De Meester en Margarita*, zoals ze haar man op zijn sterfbed beloofd had.

Behalve romanschrijver was Bulgakov toneelschrijver, kortverhalenschrijver en journalist. Maar zijn grootste verwezelijking was *De Meester en Margarita*. Hij weerstond koppig de tegenstand van de pers en de overheid en bleef trouw aan zijn kunst. Deze trouw heeft een hoge tol geëist. Het schrijven van een geheime roman in het klimaat van toen bracht voor Bulgakov constante kopzorgen met zich mee. Hij was bang om nergens meer werk te vinden, maar bovenal vreesde hij dat hij betrappt en verbannen zou worden. Deze constante stress woog erg zwaar op de gezondheid van Bulgakov, die steeds vaker last begon te krijgen van zenuw- en paranoia-aanvallen. De schrijver stierf uiteindelijk op 10 maart 1940. Het zou pas in de jaren 1980 zijn dat al zijn werken in zijn thuisland gepubliceerd konden worden.

2. Het pad naar de duivel

2.1. Omstandigheden

Op 28 februari 1929 leerde Bulgakov de vrouw van zijn leven kennen: Elena Sergeevna Šilovskaja. De nieuwe liefde leek hem te inspireren. In die lente begon Bulgakov opnieuw te schrijven aan een werk waaraan hij al in het voorgaande jaar begonnen was. Hij had zelfs al het vierde hoofdstuk van zijn tweede versie in mei 1929 aan de uitgeverij *Nedra* aangeboden voor publicatie, maar het werd niet geaccepteerd. Het betreft hier natuurlijk zijn meesterwerk:

¹⁶ САХАРОВ В.И., стр. 327-330

*De Meester en Margarita*¹⁷. Het boek kende vele verschillende versies voor het definitieve vorm kreeg die in het geheim bewaard werd door zijn weduwe, na Bulgakovs vroege dood in 1940. In de laatste 10 jaar van zijn korte bestaan leefde Bulgakov in constante angst. De druk die hij voelde, was niet zozeer van expliciete politieke aard, als wel van financiële, fysieke en emotionele druk. Hij had de ergste periode van officiële laster al overleefd, maar moest nu nog steeds omgaan met een zeer beperkt inkomen. In de jaren '30 van de 20^e eeuw leefde Bulgakov een buitengewoon dubbelleven als schrijver. Naar de buitenwereld toe stak hij zijn tijd in theaterbewerkingen voor het Moskouse Kunsttheater en nog tal van andere theaterondernemingen. In tussentijd, afgeschermd van de buitenwereld, werkte hij in het geheim aan zijn meesterwerk. Enkel een beperkte kring van vertrouwelingen wist van het bestaan van de roman af. In het begin werkte Bulgakov met intervallen, hij schreef af en toe maandenlang niets om dan weer een jaar aan een stuk door te schrijven. Maar toen Bulgakov merkte dat hij niet lang meer te leven had schreef hij met steeds meer vastberadenheid. Hij moest kosten wat kost zijn levenswerk afkrijgen. Hij was het werk intussen zijn 'zonsongangroman' gaan noemen¹⁸. Het heimelijk werken aan *De Meester en Margarita* bracht veel spanning met zich mee. Tegelijkertijd moest Bulgakov omgaan met de frustraties die zijn officieel leven als schrijver met zich mee brachten. Dit alles eiste een zware tol van Bulgakovs gezondheid. Hij was altijd al ziekelijk geweest, en had altijd wel last van kleine kwaaltjes. Maar nu werden de kwaaltjes steeds groter, hij leed aan allerlei zenuwziekten, variërend van slapeloosheid tot agorafobie. Aan het eind van 1930 kwam hij te weten dat hij aan sclerose van de nieren leed. Dezelfde ziekte had zijn vader gedood op zeer jonge leeftijd. De laatste twee jaren van Bulgakovs leven waren er van fysieke aftakeling, gecombineerd met een mentale vastberadenheid om zijn magnum opus te vervolledigen. Het feit dat het boek uiteindelijk afgeraakt is, is een eerbetoon aan de ontoombare wilskracht van de schrijver¹⁹.

2.2. De aanleiding tot het schrijven van de roman

Het is niet zeker wanneer Bulgakov voor het eerst de inspiratie heeft gekregen voor het schrijven van *De Meester en Margarita*. De dagboeken die Bulgakov zelf bijhield van 1921 tot 1926 zouden de voornaamste bron van informatie geweest kunnen zijn, ware het niet dat hij deze dagboeken zelf heeft vernietigd in een vlaag van paranoia toen hij in het oog werd gehouden door de geheime politie. Gelukkig had de geheime politie een kopie gemaakt van de dagboeken, voor deze aan Bulgakov terug te geven. Ondertussen worden de dagboeken in vele werken besproken en geanalyseerd.

In het boek *Between two worlds, The Master and Margarita* wordt verwezen naar een brief aan P.S Popov in 1926. In deze brief zou Bulgakov geschreven hebben dat hij van plan was een roman te schrijven 'met de figuur van mijn vader als startpunt'²⁰. Opnieuw zouden Bulgakovs dagboeken hier de oplossing kunnen bieden. De teruggevonden dagboeken en brieven van de schrijver en zijn derde echtgenote Šilovskaja werden geselecteerd en uitgegeven door Oxford-onderzoekster Julie Curtis, in het boek *Manuscripten verbranden niet*. Hier zien we echter een heel andere brief. Er zijn stukken uit weggelaten en de enige referentie naar Bulgakovs vader is dit citaat uit de brief: 'Een groene lampenkap is voor mij een bijzonder belangrijk beeld. Dat herinnert mij aan mijn kindertijd en roept het beeld op

¹⁷ CURTIS J., *Manuscripten verbranden niet*, p. 77

¹⁸ PROFFER E., p. 527

¹⁹ BARRAT A., *Between two worlds, The Master and Margarita*, p. 39-41

²⁰ *Ibidem*, p. 42

van mijn vader, schrijvend aan zijn bureau'²¹. Het is dus duidelijk dat men met veel omzichtigheid te werk moet gaan om de waarheid te achterhalen. In het volgende punt gaan we dieper in op de invloed die Bulgakovs vader mogelijk heeft gehad op het werk van zijn zoon.

2.3. De invloed van Bulgakovs vader

Bulgakovs vader, Afanasij Ivanovič Bulgakov, stierf in 1907 op amper 48-jarige leeftijd. Bulgakov was toen 16 jaar oud. Dit was het eerste grote verlies waarmee hij moest omgaan, maar het zou zeker niet het laatste zijn. Doorheen zijn leven moest Bulgakov vaak verlamme tegenslagen verduren. Zo zag hij zijn familie uit elkaar gerukt worden door verbanning en dood. Bulgakovs eerste 2 huwelijken eindigden in scheidingen, en zijn schrijverscarrière, die aanvankelijk erg vlot verliep, werd verwoest door vervolging. Uiteindelijk stierf Bulgakov aan dezelfde nierziekte die zijn vader gedood had, en op ongeveer dezelfde leeftijd²².

Het leven van Bulgakovs vader verschilde sterk van dat van Bulgakov zelf. Afanasij was een toegewijde vader, hij had een gelukkig gezin en een bloeiende carrière.

Bulgakovs vader bleef na zijn dood aanwezig in de schaduw. Er zijn verschillende indicaties dat Afanasij zijn zoon beïnvloed had en zo zijn stempel had gedrukt op Bulgakovs leven en werk. Het enige onweerlegbare bewijs dat Afanasij werkelijk invloed heeft gehad is het beeld van een lamp met een groene lampenkap, het komt dan ook meerdere keren voor in Bulgakovs vroegere werken. Enkele voorbeelden van het beeld van een groene lampenkap in Bulgakovs werken: *Необыкновенные приключения доктора, Тьма Египетская, Морфий*.²³ Het was een symbool voor creatieve en kalme arbeid. De schrijver vermeldde het beeld van de groene lamp ook in een brief naar zijn vriend P.S. Popov (zoals eerder vermeld in punt 2.2). De vraag of Afanasij's invloed ook verder gaat dan dit beeld is een moeilijk op te lossen enigma. Gezien de religieuze thema's in Bulgakovs werken is het toch interessant om deze vraag verder te exploreren. Vele feiten suggereren een antwoord in deze richting.

De eerste en belangrijkste aanwijzing is dat het geweten is dat Bulgakov in de late jaren '20 eraan dacht om een werk te schrijven gebaseerd op het figuur van zijn vader. In 1926 of 1927 vertelde Bulgakov aan Popov : *'Als mijn moeder de stimulans was voor het creëren van De Witte Garde, dan, volgens mijn overtuigingen, zou het beeld van mijn vader het startpunt moeten zijn voor een ander werk waar ik nu mee bezig ben'*²⁴. Het kan geen toeval zijn dat Bulgakov rond diezelfde tijd begon met zijn onderzoek naar het christendom. Hij verdiepte zich in werken waarmee zijn vader erg bekend was. Enkele voorbeelden: *De evangelies van het Nieuwe Testament*, Ernest Renan's *Vie de Jesus*, en Frederic W. Farrar's *The Life of Christ*. Deze werken worden gezien als de voornaamste bronnen voor de eerste versie van *De Meester en Margarita*, waaraan Bulgakov begon te schrijven niet lang na zijn brief aan Popov²⁵.

²¹ CURTIS J., *Manuscripten verbranden niet*, p. 84

²² HABER C. E., *The Lamp with the Green Shade*, p. 333

²³ Ibidem, p. 335

²⁴ Ibidem, p. 335. Dit citaat is niet gedateerd, maar er wordt verondersteld dat het kort na de opvoering van *Dagen der Turbins* in oktober 1926 geschreven is

²⁵ Ibidem, p. 335-336

Afanasij was een traditioneel christen en was erg toegewijd aan de orthodoxe kerk. Hij had eveneens interesse in bepaalde westerse religies zoals het aglicanisme, oud-katholicisme en methodisme. Al deze verschillende religies lijken geen vruchtbare grond voor het ontwikkelen van Bulgakovs erg onconventionele christendom. Als we echter een dieper kijkje gaan nemen, vooral in bepaalde artikels die Afanasij geschreven heeft over algemeen-ethische onderwerpen, zien we enkele sterke parallellen met het morele en historische kader van *De Meester en Margarita*. Bovendien zijn de parallellen conform met Bulgakovs herinnering aan zijn vader, die mentale arbeid leverde onder het licht van een lamp. Het beeld van de lamp omvat eveneens een beeldspraak voor de Verlichting²⁶.

De verlichting was een belangrijk concept voor Bulgakovs vader, het maakte integraal deel uit van zijn volledig waardesysteem. In Afanasij's artikel *О просвещении народов*, becommentarieerde hij de vaagheid van de term Verlichting. Deze term wordt vaak lukraak toegepast op de verspreiding van allerlei soorten kennis. Afanasij was tegen deze brede en ongedifferentieerde visie op de Verlichting. Hij schreef in de traditie van de Slavofiele en andere antirationalistische denkers. Hij is fervent voor het overwicht van morele en spirituele waarden boven het dominante rationalisme en materialisme van zijn tijd. Ook als Afanasij schrijft over het thema van opvoeding, ziet hij spirituele en morele verbetering als het hoogste doel. De eerste taak van opvoeding, zo stelt hij, is de inprenting van morele principes, noodzakelijk begeleid door religieuze training. Enkel met een stevige morele en religieuze basis, is een persoon klaar om cognitieve kennis en rationeel denken te integreren in zijn totaal mentaal bewustzijn. Het onderscheid dat Afanasij maakt tussen cognitieve en morele opvoeding, zorgt dat hij eveneens een onderscheid maakt tussen twee soorten mensen. Als eerste zijn er fout opgevoede mensen, in dewelke een patina van kennis en goede afkomst het tekort aan morele ontwikkeling verbergt. Anderzijds zijn er de mensen die werkelijk verlicht zijn. Deze mensen zien alle fenomenen van het leven in relatie met de morele sfeer. Zo'n ware verlichting is volgens Afanasij niet enkel noodzakelijk voor de individu, maar ook voor de samenleving als geheel. Hij haalt verschillende voorbeelden aan, vooral van de Bijbelse en klassieke oudheid, van naties met een hoog niveau van intellectuele en materiële ontwikkeling die desondanks ten onder gingen omdat de Verlichting wel hun verstand aansprak, maar niet de diepe menselijke natuur. Hiermee bedoelt hij de spirituele kant van de mens, die de mensheid van de dieren onderscheidt. Daarna maakt Afanasij een vergelijking met de moderne wereld. Hij waarschuwt dat de ontkenning van spirituele waarden en de hartsgrondige toewijding aan het materiële opnieuw tot een catastrofe zal leiden in zijn tijd²⁷.

De parallel dat Afanasij trekt tussen de voorchristelijke samenleving en de moderne, postchristelijke wereld, kan ook teruggevonden worden in *De Meester en Margarita*. Hoewel het idee op zich niet erg origineel is, zien we bij een verdere lezing van de roman meer specifieke resonanties, die uitgedrukt zijn via beeldspraak en karakteristiek, en niet via de directe polemieken die Bulgakovs vader gebruikte.

Verder kunnen we nog veel argumenten vinden die de invloed van Afanasij op zijn zoons leven en werk benadrukken. Maar dit valt buiten het bestek van dit werk. We kunnen besluitend stellen dat Afanasij zeker een bepaalde invloed had op al de werken van Bulgakov, enkel al via zijn overtuigingen en zijn manier van opvoeden. Verder kunnen we ook aannemen dat Bulgakov het thema van *De Meester en Margarita* bedacht heeft met zijn vader in het achterhoofd.

²⁶ Ibidem, p. 336-337

²⁷ Ibidem, p. 337-338

Als we Bulgakovs brieven aan Popov uit 1926 even aan de kant zetten, zien we dat het idee voor *De Meester en Margarita* misschien al veel vroeger zijn oorsprong vond. Twee van Bulgakovs tijdgenoten, de schrijver Valentin Kataev en Pavel Markov van het Moskouse Kunsttheater, getuigen apart over een vroegere datum. Markov herinnerde zich dat tijdens de repetities voor *De dagen der Turbins*, Bulgakov ‘*geteisterd werd door het enigma van de tragedie van het Nieuwe testament*’²⁸. Valentin Kataev spreekt in meer specifieke termen en duidt het jaar 1923 of 1924 aan als de jaren waar het idee van *De Meester en Margarita* vorm begon te krijgen in Bulgakovs hoofd. Verder wordt in verschillende bronnen vermeld dat er omstandigheden waren die eventueel bijgedragen zouden hebben tot de inspiratie van Bulgakov, maar deze bevatten geen feitelijke waarheden. Door deze versnipperde stukjes informatie lijkt het erop dat er nooit een definitief antwoord zal zijn. We kunnen veronderstellen dat midden jaren ’20 Bulgakovs interesse gewekt was voor het beschrijven van het passieverhaal. We kunnen echter niet zeggen hoe deze inspiratie uiteindelijk geleid heeft tot het creëren van *De Meester en Margarita*. Het feit dat we geen duidelijkheid kunnen scheppen in het ontstaansverhaal van Bulgakovs cultroman, draagt alleen maar bij tot het mysterie²⁹.

2.4. De inspiratie voor de inhoud van de roman

Voordat Bulgakov begon te schrijven aan *De Meester en Margarita*, deed hij heel wat bronnenonderzoek. Hij las onder meer:

- Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* geschreven door David Strauss in 1835.
- Vie de Jésus* door Ernest Renan in 1863.
- The Life of Christ* van Frederic Farrar geschreven in 1874.
- Le procureur de Judée* door Anatole France in 1892.
- De Geschiedenis van de relatie van de Mens met de Duivel* geschreven door Andrej Orlov in het jaar 1904.
- De Brockhaus-Efron encyclopedie* uit het jaar 1906.
- Het Evangelie van Nicodemus* uit het apocrief evangelie gedateerd van 1924³⁰.

Hij nam uit deze bronnen vele aantekeningen die hij soms gebruikte in zijn roman. Bulgakov verdeelde deze bronnen in twee groepen die hij respectievelijk betitelde als *God* en *de Duivel*. Verder waren ook de canonieke evangeliën een grote inspiratiebron. De meest expliciete bron van inspiratie is hoogstwaarschijnlijk Goethe’s *Faust*. *De Meester en Margarita* begint dan ook met dit citaat uit *Faust*: ‘*Maar goed, wie zijt ge dan? Deel van die kracht en sterkt, die steeds het kwade wil en steeds ten goede werkt*’. Verder in het boek komen er nog vele andere verwijzingen in die richting.

Er is nog steeds discussie over hoeveel redacties er effectief bestaan van *De Meester en Margarita*. Sommige onderzoekers spreken van 3 belangrijke redacties, terwijl andere onderzoekers zeker zijn van 6 en soms zelfs 8 redacties. Hoe het ook zij, *De Meester en Margarita* heeft heel wat transformaties meegemaakt om tot de huidige vorm te geraken. Tijdens het schrijven van de roman heeft Bulgakov zelfs aan verschillende titels gedacht: *Великий канцлер* (De Grootkanselier), *Сатана* (Satan), *Вот и я* (Hier ben ik), *Шляпа с*

²⁸ BARRAT A., p. 43

²⁹ Ibidem, p. 43- 45

³⁰ <http://www.masterandmargarita.eu/nl/02themas/ontstaan.html>

пером (De Hoed met de Veder), *Черный богослов* (De Zwarte Theoloog), *Он появился* (Hij is verschenen), *Подкова иностранца* (De Hoef van de Vreemdeling), *Он явился* (Daar heb je hem!), *Черный маг* (De Zwarte Magiër), *Копыто консультанта* (De Hoef van de Adviseur), *Гастроль (Воланда)* (De Tournee (van Woland)), *Сын В* (De zoon van W), *Жонглер с копытом* (De Jongleur met de hoef), en nog vele andere³¹. Op de laatste pagina van dit document kan u een blad vinden met het handschrift van Bulgakov waar de verschillende werktitels neergeschreven zijn die hij in gedachten had voor zijn meesterwerk³².

3. De analyse van de roman

Om de kracht van het boek te begrijpen is het belangrijk om een grondige analyse van de inhoud te maken. *De Meester en Margarita* is een zeer complex en innovatief werk. Zowel de vorm als het thema maken de roman tot een uniek meesterwerk. Het is haast onmogelijk om een parallel te vinden in de Russische of westerse literatuur. Omdat Bulgakovs hoofdwerk zoveel verschillende lagen heeft is het erg moeilijk om het boek in te delen in een specifiek genre. Aangezien het boek zo een ingewikkelde inhoud heeft, is het belangrijker om eerst de essentie van het boek te begrijpen, alvorens het in een genre in te delen. Ondanks de vele studies over de tekst, is er nog geen enkele analyse geweest die de tekst in haar geheel omvat³³. Er zijn erg veel verschillende opvattingen rond de analyse van de tekst. De meesten vinden dat de tekst enkel om de autobiografische, politieke, religieuze of filosofische betekenis mag onderzocht worden. Een volledige interpretatie bestaat er niet. Maar de laatste jaren is er meer en meer appreciatie voor de kracht van Bulgakovs taal en misschien volgt er in de toekomst wel een dergelijke studie. In deze paper zal de focus vooral liggen op de tekstuele en biografische relevantie van het werk.

3.1. De structuur van het werk

De vorm van het boek is bedrieglijk. Het begint als een boeiend en komisch verhaal, ondanks het 2° hoofdstuk dat plots overschakelt naar een verhaal over Pilatus. De lezer wordt bekoord door de aantrekkelijke komedie die zich afspeelt in Moskou en is zich nog niet bewust van het meer serieuze element van de roman. Het is pas in hoofdstuk 16 dat de lezer het tweede deel krijgt van het Pilatus-epos. Het mysterieuze, al aanwezig van het begin, houdt de lezer onophoudelijk geboeid. Het mysterie, dat aan bod komt in boek I, wordt niet verklaard, maar geeft boek II een extra filosofische dimensie over de fundamentele vraagstukken van het leven. Opmerkelijk genoeg, vormt het Pilatus-verhaal, dat slechts 4 hoofdstukken van de 31 omvat, de sleutel tot de roman. De kleine, alledaagse levens van de mensen die het slachtoffer worden van Satans trucs zijn erg komisch in vergelijking met de levens van degenen die op zoek zijn naar fundamentele waarden. Het contrast van de farce, waar de duivel en zijn handlangers aan het werk zijn, en de onderliggende en eeuwige tragedie van de verhalen van Pilatus en de Meester maken de roman tot een ingewikkeld, maar boeiend werk³⁴.

³¹ Ibidem

³² PROFFER E., p. 524

³³ CURTIS J., *Bulgakovs last decade*, p.129

³⁴ WRIGHT A. C., *Satan in Moscow*, p. 1162

De ingewikkelde structuur van de roman is een interessant startpunt. Zo kunnen we kijken hoe belangrijk de structuur is voor de verschillende thema's van de roman. Het Jeruzalem-verhaal fungeert als een soort van roman binnen de roman. Vooral de relatie tussen het Moskou-verhaal en het Jeruzalem-verhaal is een boeiend punt van vergelijking. De lezer wordt bij de eerste lezing onmiddellijk geboeid door Bulgakovs subtiele komedie. In het eerste hoofdstuk maken we meteen kennis met twee hoogdravende schrijvers genaamd Berlioz en Bezdomnyj. Na dit komische eerste hoofdstuk is er een bruuske overgang naar het tweede hoofdstuk, waar op een erg geloofwaardige en mooie manier wordt uitgebeeld hoe Jezus voor Pontius Pilatus gebracht wordt. Een onmiddellijk bindpunt tussen de twee hoofdstukken is de figuur van Woland, die het verhaal van Jezus aan de twee sceptische schrijvers wil vertellen. Maar als dan later via Ivans droom opnieuw wordt ingepikt op het Jeruzalem-verhaal, wordt het duidelijk dat de functie van dit verhaal complexer is dan dat de lezer eerst dacht. Bulgakov zet op deze manier de lezer vanaf hoofdstuk 1 al op een vals spoor³⁵.

Aan het einde van de roman wacht de lezer tevergeefs op een oplossing voor het mysterie. Het lijkt erop dat het Bulgakovs bedoeling was de lezers te prikkelen om de tekst opnieuw te lezen om zo de ingewikkeldheden te begrijpen.

Een tweede punt van spanning is het feit dat de hoofdrolspelers, waar het boek naar vernoemd is, pas in het tweede deel van de roman verschijnen. Wanneer we uiteindelijk kennis maken met de Meester, en het duidelijk wordt dat hij een roman geschreven heeft over Pontius Pilatus, wordt het de lezer duidelijk dat het probleem van de structuur via de Meester opgelost zal worden. Uiteindelijk blijkt dat de tekst die de Meester geschreven heeft perfect overeenkomt met Wolands verhaal en Ivans droom. De 4 delen van het Jeruzalem-verhaal kunnen dus samengevoegd worden als een geheel³⁶.

Hoewel het Jeruzalem-verhaal en het Moskou-verhaal erg verschillend zijn, wordt de lezer toch op enkele manieren uitgenodigd om een parallel tussen de twee verhalen te leggen. Gelijkaardigheden kan men vinden in de chronologie, de beelden en de karakterisering van elk deel.

Als we de verhalen chronologisch bekijken zien we dat er een fundamentele parallel wordt gecreëerd door de gebeurtenissen in beide verhalen te laten afspelen in de laatste helft van een week. In Moskou van woensdag tot zaterdag en in Jeruzalem van vrijdag tot zaterdag. De volle maan is een constante in beide verhalen. Er zijn meerdere chronologische overeenkomsten die de verhalen verbinden. Zo wordt er een brug gecreëerd aan het begin van hoofdstuk 27. Margarita leest in de roman van haar geliefde hoe Pilatus de dageraad ziet op de 15^e van de maand Nisan, dit is op een zaterdag. Terwijl Margarita leest, wordt het eveneens ochtend op een zaterdag in Moskou.

Ook opvallend is de broeierige hitte zowel in Moskou als in Jeruzalem. Een krachtigere analogie tussen de twee verhalen is het beeld van de naderende storm. Er zijn 3 stormen in de roman. De eerste storm raast door Moskou op donderdagavond terwijl Ivan Bezdomnyj in het gesticht zit. De tweede storm is in Jeruzalem op vrijdagavond. De allerlaatste storm brult als de Meester en Margarita afscheid nemen van Ivan op zaterdagavond. Deze beeldspraak geeft de roman een pre-apocalyptische sfeer³⁷.

³⁵ CURTIS J., *Bulgakovs last decade*, p. 134-135

³⁶ *Ibidem*, p. 135-136

³⁷ *Ibidem*, p. 138

Maar de analogieën tussen de twee verhalen zijn niet enkel uitgebeeld via chronologische details, maar ook via taalgebruik. Het verschil tussen het afgemeten, elegante, intense en expressieve taalgebruik dat Bulgakov gebruikt in het Jeruzalem-verhaal en de gevarieerde, prozaïsche en ritmische stijl in het Moskou-verhaal lijkt een wig te drijven tussen beide verhalen. Maar Bulgakov gebruikte leidmotieven uit het Jeruzalem-verhaal in het Moskou-verhaal om op deze manier de roman een betere samenhang te geven. Een voorbeeld van zo een leidmotief is een citaat van Pilatus ('*И при луне мне нет покоя*'), dat bijna letterlijk door Ivan herhaald wordt ('*И ночью при луне мне нет покоя*'). In beide verhalen spelen rozen een belangrijke rol. Pilatus haat rozen, het zijn de lievelingsbloemen van de Meester, en Margarita smeert zich in met rozenolie.

Ook wordt er vaak een vergelijking gemaakt tussen de personages uit Moskou en die uit Jeruzalem. Zo kunnen er veel overeenkomsten gevonden worden tussen de Meester en Jezus. Ze zijn beiden het slachtoffer van een totalitair systeem en werden beiden vervolgd voor hun ideeën. Vaak worden ze gezien als de vervolgde en onbegrepen genieën. Ze hebben ook een gelijkaardig karakter, ze geloven beiden in een hogere werkelijkheid en ze zijn beiden erg naïef. Ook Pilatus en de criticus Latunskij hebben enkele gelijkenissen. Zo zijn ze beide machthebbers die de vernieuwers ten gronde richten. Hoewel de twee werelden enkele gelijkenissen hebben, was het niet Bulgakovs bedoeling om een spiegelwereld te maken. Hij gebruikt onopvallende details om de twee verhalen te binden. Juist het gebrek aan opvallende overeenkomsten is wat de tekst rijkheid geeft³⁸.

Vlak na de publicatie van *De Meester en Margarita* werd algemeen aangenomen dat het Jeruzalem-verhaal enkel bestond om het Moskou-verhaal meer kracht te geven. Het verkiezen van een modern verhaal boven een verhaal in een antieke wereld is typisch voor die tijd. Een van Bulgakovs vroegste westerse critici, Elena Mahlow, gelooft dat de hele tekst geschreven is in aesopisch taalgebruik. Zij is er van overtuigd dat de tekst een gecodeerde en allegorische afrekening is met het Stalin-tijdperk. Zo ziet ze Jezus' kapotte oude kleren en sandalen als een symbool voor de zware economische problemen waar het proletariaat mee moest kampen in 1930. Het vuil broodmes van Matheus staat dan voor het onopgelost probleem van vrijheid en noodzaak. De 14^e van de maand Nisan wordt door haar op een vreemde manier uitgerekend als 27 februari 1917. Andere critici gaan ermee akkoord dat *De Meester en Margarita* een cryptografische roman is met verholde verwijzingen naar politieke personen en gebeurtenissen in de Sovjetperiode, maar dit omvat niet de hele roman. Jeruzalem en Moskou zijn twee zeer verschillende werelden met een zeer verschillende ideologie. De aanwezigheid van deze twee werelden is niet zozeer bedoeld om twee historische tijden uit te beelden, als wel om het talent van de Meester als schrijver in de verf te zetten³⁹.

3.2. Thematiek

Critici, zowel in de Sovjet-Unie als in het Westen, die de thematiek van *De Meester en Margarita* geanalyseerd hebben, zijn het unaniem eens over de moeilijkheid van deze opdracht. Het verhaal is rijk aan filosofische implicaties. De verschillende niveaus, het verhaal van Pontius Pilatus en Jezus, de hedendaagse actie en het Faust-thema zijn allemaal onderling verbonden. Dit werd al aangeduid door de eerste recensenten van de roman. Maar pogingen om een thematische eenheid te vinden in de structurele diversiteit van de roman

³⁸ Ibidem, p. 144

³⁹ Ibidem, p. 145

waren niet echt een succes. Sommige critici beweren dat het filosofisch belang van *De Meester en Margarita* niet duidelijk is omdat Bulgakovs roman niet af was. De thematische complexiteit van de roman is ingewikkeld door het uitgebreid patroon van actuele, historische, literaire, Bijbelse, en filosofische referenties, parallellen en allusies⁴⁰.

De roman gaat over de capaciteit van de mens om het ware pad in het leven te vinden, om zijn morele verantwoordelijkheid te vinden en deze ook op te volgen. Deze vragen komen naar voor in de discussie tussen Jezus en Pontius Pilatus. Volgens Jezus zijn alle mensen in de grond goed. Uiteindelijk zullen ze de overheersende macht verlaten en zich niet meer laten overtuigen door dwang, uiteindelijk zullen ze een waar, eerlijk en rechtschapen leven gaan leiden. Dit argument lijkt sterk op de weddenschap tussen God en Mephistopheles in de proloog van *De Hemel* in Goethes *Faust*. Is de natuur van de mens zo dat deze altijd zal streven naar het juiste pad in het leven, of kan Mephistopheles hen van dit pad af brengen? De thematische uitkomst van het argument lijkt eveneens op de uitkomst van de weddenschap in *Faust*, het is enkel verschillend in dramatische presentatie. In *De Meester en Margarita* is het thema dramatisch omwille van een historisch feit. In *Faust* ligt de klemtoon op het succes of het falen van een individu in zijn leven. Jezus' generatie faalt om zijn revelatie van de morele waarheid te erkennen, maar volgende generaties blijven zoeken naar deze waarheid⁴¹.

Op het niveau van de hedendaagse actie echter, wordt het zoeken naar deze waarheid bemoeilijkt door het verschijnen van een ander waardesysteem, het Sovjetsysteem. Net zoals Jezus beweert het Sovjetsysteem de nieuwe manier van leven te zijn, en de oplossing voor de problemen van de mensheid. Satan komt naar Moskou om dit systeem te bekijken maar ontdekt dat het nieuwe systeem in essentie een voortzetting is van het oude regime van macht en dwang. Deze macht en dwang stoppen de queeste naar waarheid en gerechtigheid, enkel de Meester, en na zijn dood Bezdomnyj, zetten de zoektocht voort. De beginhoofdstukken van de roman bevestigen de thematische connectie tussen de historische en hedendaagse plots. Deze hoofdstukken zorgen voor een moreel en filosofisch kader en introduceren de hoofdthema's.

Een reeks details linken de conversatie van Berlioz, Bezdomnyj en Woland met de conversatie tussen Jezus en Pilatus. De gesprekken vinden plaats op een hete dag in de maand mei en Woland is aanwezig in beide gevallen. Pilatus heeft barstende hoofdpijn en Berlioz heeft pijn in het hart. Beide mannen zijn moe en overwerkt. Jezus adviseert Pilatus om te rusten en Berlioz denkt aan het nemen van een vakantie. Pilatus en Berlioz stellen gelijkaardige vragen aan respectievelijk Jezus en Woland. Er wordt gevraagd of ze gehuwd zijn en waar ze verblijven. In beide gesprekken wordt er ook gevraagd naar hun kennis van vreemde talen. Beide mannen vrezen hetzelfde: de invloed van Jezus' ideeën. Pilatus is beangstigd door Jezus' opmerking dat alle vormen van regering, die gebaseerd zijn op dwang, uiteindelijk zullen verdwijnen en vervangen zullen worden door waarheid en gerechtigheid. Om zeker te zijn dat Jezus' ideeën na zijn dood niet verder leven, geeft Pilatus het bevel om hem in strikte isolatie te stellen tot aan zijn executie. Tweeduizend jaar later vecht Berlioz, als beschermer van de Sovjetideologie, nog steeds tegen de ideeën van Jezus, hij maakt zich zorgen over een levensechte uitbeelding van Christus in een fictief werk. Berlioz' angst is erg ironisch omdat Jezus' boodschap (het verwelken van de dwingende staat) erg dicht bij het communistisch ideaal ligt⁴².

⁴⁰ BOLEN V., *Theme and Coherence in Bulgakov's The Master and Margarita*, p. 427

⁴¹ Ibidem, p. 427

⁴² Ibidem, p. 428

Er wordt vaak een parallel gelegd tussen Berlioz en Johannes de dooper. Dit is een satire op de poging van de Sovjetstaat om religie te vervangen door een eigen ideologie. Berlioz is dus een parodie op Johannes de dooper. Als Sovjet tijdschriftredacteur en propagandist maakt hij de weg vrij voor de komst van het communisme. Net zoals bij Johannes nemen twee vrouwen deel aan de gebeurtenissen die leiden naar Berlioz' dood: Anna, die de olie morst, en de vrouwelijke treinbestuurder. De uitspraak dat '*Berlioz zijn hoge tenor te horen was in de verlaten straten*' is een Bijbelse referentie naar Johannes de dooper als '*de stem van iemand huilend in de woestijn*'.

Als de ideologische leraar wordt Berlioz ook vaak geassocieerd met Christus. Een vrouw waste Christus' voeten met dure olie vlak voor zijn dood. In *De Meester en Margarita* morst een vrouw met zonnebloemolie, hierdoor glijdt de voet van Berlioz uit waardoor hij op de rails valt en sterft. Twaalf schrijvers wachten op Berlioz in het Griboedovhuis. Hij daagt niet op en ze eten zonder hem. Dit kan gezien worden als een ironische parallel met het Laatste Avondmaal. Wanneer de schrijvers het nieuws over Berlioz vernemen lijken ze geschokt te zijn. Maar ze herstellen snel en kunnen weer genieten van hun maaltijd. De discipelen van Jezus aten brood en dronken wijn ter herinnering van Jezus. De schrijvers kunnen van hun maaltijd genieten omdat ze Berlioz juist zo gemakkelijk konden vergeten. De dertiende discipel is Bezdomnyj, die Berlioz verraadt door interesse te hebben in Christus⁴³.

3.3. Benaderingen

Dit deel verkent de meest voorkomende benaderingen over de inhoud van de roman in de vroege jaren van de publicatie.

3.3.1. Een zelfportret?

De roman *De Meester en Margarita* kan op verschillende manieren bekeken worden, sommigen zien het werk als een satire op de toenmalige maatschappij, door anderen wordt de roman gezien als een allegorisch verhaal en weer anderen interpreteren het als een autobiografische roman. Het komt er uiteindelijk op neer dat de roman zowel satire, autobiografische elementen als een allegorische boodschap bevat. Maar het boek kan niet bestempeld worden als een specifiek genre. Het is een melange van verhalen, satire, boodschappen, personages, enzovoort. Dit alles maakt *De Meester en Margarita* tot een uniek en ongeëvenaard werk.

De beschouwing dat *De Meester en Margarita* een autobiografische roman is, heeft 3 redenen. Er wordt vaak een parallel gelegd tussen het personage van de Meester en de schrijver Bulgakov. Zo heeft de Meester veel moeite met de kritiek op zijn roman. Bulgakov leed eveneens onder de aanvallen van de critici en schreef zelfs uit frustratie een brief naar de Sovjetregering om zijn beklag te doen over de kritieken. Een ander punt van overeenkomst is dat de Meester zijn roman verbrandde, Bulgakov deed hetzelfde met de eerste versie van zijn roman en met zijn dagboeken. Een derde treffend feit is dat de Meester een maîtresse had, net als Bulgakov. Bulgakov had een relatie met de toen nog getrouwde Elena Sergeevna

⁴³ Ibidem, p. 428-429

Šilovskaja⁴⁴. Verder zijn er nog kleine details die autobiografische evidenties zouden verklaren. De Meester droeg bijvoorbeeld een hoedje, dat lijkt op een hoedje dat Bulgakov zelf graag en vaak droeg⁴⁵. Kennis over Bulgakovs leven geeft een zekere extra dimensie aan de roman. Maar de Meester mag niet gezien worden als een exacte kopie van de schrijver. Vele lezers gaan de Meester, net als zijn schepper, zien als een slachtoffer van de Stalinjaren. Maar er zijn ook veel verschillen tussen de figuren. Zo is Bulgakov niet gevlucht naar een psychiatrische instelling en verdwenen uit Moskou voor drie maanden. Door analisten wordt de vlucht en verdwijning van de Meester gezien als een metafoor voor de periode waarin Bulgakov werd ondervraagd door de geheime politie. Hoewel de gelijkenissen tussen de Meester als vervolgd genie en Bulgakov onmiskenbaar zijn, moeten we toch rekening houden met andere mogelijkheden.

3.3.2. Satire

Bij een eerste lezing van de roman is de satirische beschrijving van het leven in de Sovjet-Unie enorm opvallend. Dit aspect van *De Meester en Margarita* heeft wereldwijd het meeste lof van de critici gekregen. De satirische scènes zijn erg komisch en geestig, maar dat is niet hun enige verdienste. De scènes zijn een gedenkwaardig en ook meteen een erg toegankelijk deel van het boek. Zelfs voor degenen die weinig of geen kennis hebben over het leven in de USSR. Voor de lezer die wel het geluk heeft over zo'n kennis te beschikken, wordt een extra komische dimensie gegeven aan de roman. Een goed voorbeeld hiervan is een van de eerste scènes aan de Patriarchvijvers, dat een sarcastische verwijzing is naar het goederentekort in die tijd. De twee schrijvers gaan op een zwoele dag verfrissing zoeken bij een limonadestand, maar kunnen enkel warm abrikozensap krijgen. Bulgakov ontwikkelde zijn talent als satirisch schrijver tijdens de hoogdagen van de Sovjetsatire in de jaren 1920. Hij bewees zijn kennis van het genre in *Hondehart* en *De Eieren der Rampp-spoed*. Hij maakte stevig gebruik van deze ervaring in *De Meester en Margarita*. De doelwitten van Bulgakovs satire waren meestal de woningnood en de corruptie op dat gebied. Ook het naïeve geloof in de vooruitgang die de Communistische Partij promoveerde, ontsnapte niet aan Bulgakovs scherpe pen. Een ander voorwerp van spot waren de NEP-mannen, met hun nouveaux-riches mentaliteit. Ook de nieuwe socialistische literatuur moest het ontgelden. Vele van de satirische scènes uit *De Meester en Margarita* kunnen teruggevonden worden in Bulgakovs vroegere werk. Het feit dat de satire uit *De Meester en Margarita* zijn wortels heeft in eerdere werken van Bulgakov wijst erop dat zijn hoofdwerk niet hoofdzakelijk een satire is op Stalins Rusland. Het zwaartepunt van de roman vindt namelijk plaats in de jaren 1920, niet in de jaren 1930. De satire rond de woningnood, de zwarte markt, enzovoort, is duidelijk gebaseerd op de vroege jaren van de Nieuwe Economische Politiek. In deze periode hield Stalin zich nog erg op de achtergrond op politiek vlak. Openlijke referenties naar Stalins Rusland zijn eerder uitzondering dan de regel⁴⁶.

Het grootste deel van de satire is meer universeel van aard, het focust vooral op menselijke zwakheden zoals hebzucht, bedrog en ijdelheid, en dit in situaties die niet van politieke aard zijn. Het zwaartepunt van de satire wordt netjes opgesomd in Wolands vaak geciteerde vraag, gedurende de conference van de zwarte magie: 'Скажи мне, любезный Фагот, как потвоему, ведь московское народонаселение значительно изменилось?'. De woorden zijn

⁴⁴ WAEGEMANS E., p. 37-38

⁴⁵ BARRAT A., p. 78

⁴⁶ Ibidem., p. 87-89

natuurlijk ideologisch geladen, maar de vraag is niet specifiek tegen het Stalinistisch Rusland gericht. Met de vraag probeert Woland het naïeve geloof te ondermijnen dat de mens in een postrevolutionaire samenleving zou verbeteren.

Bulgakovs satire komt het meest naar voren in zijn uitbeelding van de Moskouse literaire gemeenschap. De subjecten waar hij over schrijft, zijn dan ook eenvoudig te plaatsen. De *MASSOLIT*-organisatie in de roman kan gezien worden als de proletarische groep *RAPP*. De *Griboedov-club* is de satirische uitbeelding van *Het Schrijvershuis*, een centrum voor schrijvers en journalisten in de jaren 1920. Net als de *Griboedov-club* kan *Het Schrijvershuis* gebruik maken van een uitstekend restaurant. Bulgakov speelt eveneens met namen om echt bestaande plaatsen te maskeren. In de roman staat de naam ‘Perelygino’ op een van de deuren van de *Griboedov-club*, dit is een duidelijke verwijzing naar Peredelkino, een heel bekend toevluchtsoord voor schrijvers en artiesten.

De namen in de roman worden ook vaak aan een grondige analyse blootgelegd, zo wordt Bezdomnyj/dakloze vaak geassocieerd met schrijvers van die tijd. Een aantal schrijvers schreven onder een gelijkaardig pseudoniem hun werken. Enkele voorbeelden hiervan zijn Dem’jan Bednyj/de arme, Aleksandr Bezymenskij/de naamloze, en Michail Golodnyj/de hongerige. Omdat het zo makkelijk is om het verband te leggen tussen de personages uit de *Griboedov-club* en mensen uit het echte leven, wordt dit deel van de satire vaak gezien als een sleutel tot de roman⁴⁷.

Een andere veelvoorkomende theorie is dat het voorwerp van Bulgakovs satire niemand minder was dan Vladimir Majakovskij, de beroemde futuristische poëet en dramaturg. Het was geen geheim dat Majakovskij en Bulgakov al jarenlang tegengestelde meningen hadden en absoluut niet eensgezind waren. Majakovskij zag Bulgakov als zijn ideologische vijand, en dat liet hij ook enkele malen in publieke statements en acties merken. Bulgakov maakte tegelijk geen geheim van zijn antipathie jegens de futuristen. In *De Meester en Margarita* kunnen enkele opmerkingen gevonden worden die mogelijk verwijzen naar Majakovskij. Een bekend voorbeeld is de scène waarin Bezdomnyj tevergeefs de trawanten van Woland achtervolgt, en dan hoort hij door de deur van een appartement ‘Гулкий мужской голос в радиоаппарате сердито кричал что-то стихами’. De declamerende stijl zou onmiddellijk herkend worden door een lezer van die tijd. Er kunnen nog vele aanwijzingen gevonden worden die aantonen dat Bulgakovs satirische pijlen op Majakovskij gericht waren en er kan eindeloos gezocht worden naar zinspelingen. Het komt er op neer dat, hoewel er enkele allusies zijn, het enkel om een lokaal effect gaat en dus niet bijdraagt tot een volledige interpretatie van de roman⁴⁸.

Wat erg opvalt, is dat de satire in deel 2 van de roman vrijwel afwezig is. Als de satire dan uiteindelijk terugkeert, wanneer Korov’ev en Begemot de *Griboedov-club* bezoeken, is deze ondergeschikt aan het intussen intenser geworden actieverhaal. We kunnen dus stellen dat *De Meester en Margarita* niet gedefinieerd kan worden als een louter satirisch werk.

⁴⁷ Ibidem, p. 89-90

⁴⁸ Ibidem, p. 91

3.3.3. Parodie

Het boek bestaat, zoals eerder gezegd, uit 3 intriges. De eerste is een omschrijving van het proces, de dood en het begraven van Jezus Christus. Het tweede verhaal gaat over het bezoek van Satan en zijn handlangers aan Moskou. Het derde verhaal gaat over twee Moskovieten, een man zonder naam die simpelweg Meester wordt genoemd, en zijn geliefde Margarita. Deze twee personages hebben interactie met de bovennatuurlijke personages van de andere twee verhalen. Het is hun verhaal dat de drie intriges uiteindelijk samen zal brengen. Zo worden het bovennatuurlijke en het natuurlijke rijk onvermijdelijk samengebonden. Dit is het centraal thema, dat de sleutel is tot het begrijpen van al de andere thema's: de werkelijkheid kan niet enkel beschreven worden door het natuurlijke en aardse, deze omschrijving is ontoereikend.

Hoewel de roman gevuld is met fantasie, blijft Bulgakov het een 'waar verhaal' noemen. In het begin van de roman, wanneer de duivel verschijnt voor de twee schrijvers, die echte sovjetatheïsten zijn, is hun reactie onmiddellijk: *'dit kan niet zijn!'*. Bulgakov voegt er echter aan toe: *'Maar helaas, het was zo...'*. Wanneer de schrijvers Satan ervan proberen te overtuigen dat Jezus Christus nooit heeft bestaan, gaat de duivel hier hevig tegenin: *'Имейте в виду, что Иисус существовал -...- А не надо никаких точек зрения! Просто он существовал, и больше ничего'*⁴⁹.

Wanneer de atheïsten in het bijzijn van Woland ontkennen dat de duivel bestaat, zien we een smakelijke vorm van ironie wanneer Satan de atheïsten ervan probeert te overtuigen dat hij wel bestaat. Zelfs na al de chaos die Satan en zijn bende hebben veroorzaakt in Moskou, verwerpen de 'opgevoede en culturele mensen' het onweerlegbare bewijs dat bovennatuurlijke krachten aan het werk waren geweest. De verklaring die de Moskovieten aan de gebeurtenissen geven is massahypnose. Deze verklaring is duidelijk ontoereikend, en zo toont Bulgakov aan dat de meest logische verklaring eigenlijk erg onlogisch is⁵⁰.

Zowel in het begin als aan het einde van de roman onderscheidt Bulgakov zich van de naturalisten en bespot hij ze. Door Bulgakovs gebruik van feiten raakt hij de materialisten van de Sovjet-Unie op thuisfront. Hij gebruikt feiten op zo'n manier om aan te tonen dat het naturalisme van het socialistisch realisme ontoereikend is om de werkelijkheid te omschrijven. Iemand was inderdaad naar Moskou gekomen, en het was Satan, de Satan van de Russische orthodox-christelijke theologie. Hij is de verleider van de mensheid en tegelijk een instrument van goddelijke rechtvaardigheid. Een wezen dat zijn bestaan en macht te danken heeft aan degene waartegen hij zich verzet. Maar, zijn verschijning moet gezien worden tegen de achtergrond van Bulgakovs gebruik van parodie. Parodie is overal aanwezig in de roman. Bijna zo doordringend als het beeld van de maan. Het merendeel van de gebeurtenissen vinden plaats onder het licht van de maan. De maan heeft geen licht van zichzelf, maar reflecteert, imiteert en parodieert misschien ook het licht van de zon. Dus, in *De Meester en Margarita*, worden de gebeurtenissen en karakters gezien door het gedimde en vervormende licht van de maan.

⁴⁹ БУЛГАКОВ М., *Мастер и Маргарита*, стр. 21

⁵⁰ ERICSON E. E., *The Satanic Incarnation*, p. 21-22

Gelijkaardig aan de zon-maan beeldspraak is de materie-schaduw juxtapositie. Erg laat in de roman biedt Bulgakov een verklaring aan. Deze verklaring wordt uitgesproken door Satan in een gesprek met Mattheus: *‘Ты произнес свои слова так, как будто ты не признаешь теней, а также и зла. Не будешь ли ты так добр подумать над вопросом: что бы делало твое добро, если бы не существовало зла, и как бы выглядела земля, если бы с нее исчезли тени? Ведь тени получаются от предметов и людей. Вот тень от моей шпаги. Но бывают тени от деревьев и от живых существ. Не хочешь ли ты ободрать весь земной шар, снеся с него прочь все деревья и все живое из-за твоей фантазии наслаждаться голым светом? Ты глуп⁵¹’.*

Net zoals de maan het licht van de zon reflecteert, zo is de schaduw ook afhankelijk van de materie. Zo staat Satan ook in relatie tot God. Hij is de gedimde imitatie van Hem en heeft geen bestaan onafhankelijk van Hem. Bulgakovs Satan begrijpt dat hij maar een klein onderdeel is en dat hij niet almachtig is. Satan is een instrument dat God gebruikt om zijn doel op aarde uit te voeren⁵². Het is juist in deze context dat we de epigraaf van de roman moeten begrijpen: *‘Так кто ж ты, наконец? Я- часть той силы что вечно хочет зла и вечно совершает благо...⁵³’.*

Doorheen de interactie tussen Satan en de mens in *De Meester en Margarita* vindt de auteur de gelegenheid om Gods interactie met de mens volgens de Orthodoxie te parodiëren. Satan, die traditioneel gezien, de mogelijkheid had om elke gedaante aan te nemen, komt naar Moskou in de vorm van een man. Dit is een directe parallel met de reïncarnatie van Christus. In de satanische incarnatie komt Bulgakovs figuur naar Moskou, de hoofdstad van het atheïsme. Net zoals Jezus, die niet geaccepteerd wordt door zijn eigen volk, de joden, wordt ook Satan afgewezen door zijn eigen volk. Zowel in de verschijning van Satan tussen allemaal niet-gelovigen, als zijn aanwezigheid als parallel van God, is Satans bestaan *‘het zevende godsbewijs’*, waaraan de roman in zijn geheel gewijd is. In zijn conversatie met de twee sovjetliteratoren spreekt Woland over de 5 traditionele godsbewijzen en dan over Kants weerlegging van deze bewijzen. *‘Он начисто разрушил все пять доказательств, а затем как бы в насмешку над самим собою, соорудил собственное шестое доказательство!⁵⁴’.* Hij spreekt hier over het moreel argument. Bulgakov doet er nog een schepje boven op en stelt het bestaan van de duivel voor als het zevende bewijs voor het bestaan van God. Als het bestaan van de schaduw het bestaan van het voorwerp die de schaduw maakt bewijst, net zoals het bestaan van maanlicht het bestaan van zonlicht veronderstelt, zo is het bestaan van Satan een pleidooi voor het bestaan van God⁵⁵.

Het is inderdaad Gods werk dat Satan naar Moskou komt. De vraag die Bulgakov stelt is deze: Hoe kan iemand, zelfs een atheïstische sovjetman, het bestaan van Satan ontkennen? Het kwaad is te tastbaar om zo een ontkenning toe te staan. Op deze manier is Bulgakovs nadruk op het bestaan van Satan eigenlijk een indirecte manier om de werkelijkheid van God te benadrukken. Satans hoofddoel, vanaf het begin van de roman, is het bestaan van het bovennatuurlijke benadrukken.

Door Satan te zien als tegelijk een parodie van God en een vertegenwoordiger van de goddelijke voorzienigheid, kunnen we een foute interpretatie vermijden. Satan is geen

⁵¹ БУЛГАКОВ М., стр. 383

⁵² ERICSON E. E., p. 22-23

⁵³ БУЛГАКОВ М., стр. 8

⁵⁴ Ibidem, стр. 15

⁵⁵ ERICSON E. E., p. 24

sentimentele man die zijn eigen toewijding aan het kwaad schendt om de Meester en Margarita te helpen, zijn ‘vriendelijke’ daden zijn de wil van God en niet van Satan. Hij voert een onpartijdige gerechtigheid uit. Hij straft de moreel schuldigen en toont hen dat hun gedragingen gevolgen dragen, en spaart degenen die toebehoren aan het rijk van het licht en dus buiten zijn jurisdictie vallen⁵⁶.

3.3.4. Allegorie

De interpretatie van de roman als een allegorie was erg populair onder de westerse critici in de eerste jaren van de publicatie van *De Meester en Margarita*. Het vreemde is dat deze theorie meestal enkel betrekking heeft op het Jeruzalem-verhaal. Het werd algemeen verondersteld dat Pilatus’ laffe daad een cryptische boodschap is voor de morele toestand van de mensen die leefden onder de heerschappij van Stalin. Pilatus staat voor alle mensen die verlangden naar het goede, maar faalden het te bereiken door het kwade niet tegen te houden. De critici begonnen meer aandacht te geven aan deze theorie door de betekenis van kleine details verder te analyseren. Een veel voorkomend voorbeeld is de 5-armige kandelaar die brandt in de tempel van Jeruzalem. De vreemde vorm van deze kandelaar ziet men vaak als een verwijzing naar de 5-hoekige ster die op de muur van het Kremlin en op andere publieke gebouwen in de Sovjet-Unie te vinden was.

De schrijfster Elena Mahlow wijdde een volledig boek aan de allegorische interpretatie van Bulgakovs werk. Zij ontcijfert de details van het Jeruzalem-verhaal op een meer abstracte manier. Mahlow ziet Pilatus als de voorstelling van ‘*de dictatuur van het proletariaat*’. Jezus is hierdoor het slachtoffer van deze dictatuur. De afwezige Tiberius komt overeen met de machtige figuur van Stalin. De priesters ziet Mahlow als een voorstelling van de communistische partij.

In het Moskou-verhaal kunnen ook allegorische boodschappen teruggevonden worden. Meestal vergelijken de critici Woland met Stalin. Er bestaat eveneens een theorie dat de mysterieuze band tussen de Meester, Margarita en Woland, gebaseerd is op de relatie tussen Bulgakov, zijn derde vrouw en Stalin. Wolands gevolg wordt vaak vergeleken met Stalins collega’s Molotov, Vorošilov en Kaganovič. Ook de verdwijning van het personage Lichodeev naar Jalta kan verbonden zijn met de verbanning van Troekij naar Alma-Ata in Januari van het jaar 1928⁵⁷.

Ondanks al deze fantasierijke en uitgebreide onderzoeken naar mogelijke allegorische betekenissen van de tekst, zijn er pogingen geweest om de tekst op een nog dieper niveau te analyseren. Zo zijn enkele onderzoekers tot de conclusie gekomen dat men in Margarita’s gedragingen een ‘*microkosmische replica*’ van de Oktoberrevolutie kan terugvinden. Zo ziet men Margarita’s verraad naar haar man toe als een verwijzing naar het feit dat de meest fanatieke medestanders van de revolutie zelf er het slachtoffer van werden.

Latere critici kwamen tot de conclusie dat het niet dienstig is om *De Meester en Margarita* te benaderen als een politieke allegorie. Deze interpretaties moeten sceptisch bekeken worden. De selectie van het analysemateriaal is dikwijls erg arbitrair. Er kunnen vaak alternatieve verklaringen gevonden worden en anachronismen ondermijnen sommige theorieën. Zoals bij

⁵⁶ Ibidem, p. 24-25

⁵⁷ BARRAT A., p. 97

al de vorige theorieën geeft de mogelijkheid van een allegorische interpretatie een extra dimensie aan de roman.

4. De receptie van de roman

4.1. De initiële interpretatie van *De Meester en Margarita*

Toen *De Meester en Margarita* voor het eerst gepubliceerd werd in het tijdschrift *Moskva* en niet lang erna in een Engelse vertaling, ontstond er een golf van sensatie die gepast is voor een lang verdwenen Russisch literair werk. Langs alle kanten werd het werk verwelkomd als een literaire gebeurtenis die grote implicaties met zich mee bracht. Amerikaanse en Britse recensenten, die Bulgakov aan hun lezerspubliek voorstelden, benadrukten het belang van deze dertig jaar oude roman in relatie met de progressieve tendensen in de toenmalige Sovjetliteratuur. Het werk werd algemeen beschouwd als een werk van groot literair belang in zijn eigen recht. Maar er waren bedenkingen. Hoewel erg rijk in concept en opmerkelijk in vormgeving, leek *De Meester en Margarita* tekort te schieten in de uitvoering. Deze lezers vonden het boek erg aantrekkelijk op verschillende niveaus, maar vonden, samen met de Britse vertaler Michael Glenny, dat de sleutel er net aan ontbrak.

De verklaring hiervoor was dat Bulgakov enkele hoofdstukken niet had afgewerkt. Konstantin Simonov, hoofd van de Commissie van de literaire erfenis van Michail Bulgakov, schreef dat Bulgakov het boek effectief af had gekregen, maar er steeds opnieuw naar terugkeerde om wijzigingen aan te brengen. Simonovs commissie was verantwoordelijk voor de vorm waarin de roman verscheen in *Moskva*. Doordat Bulgakov geen zeggenschap heeft gehad over de finale vorm waarin de roman voor het eerst gedrukt werd, wordt hij eigenlijk vrijgesproken van de laatste verantwoordelijkheid van vorm en inhoud van de roman, en dus ook van de kritiek over het ontbreken van de sleutel⁵⁸.

Dit brengt enkele interessante vragen naar voren. De interpretatie van de roman was niet makkelijk voor de critici. De eerste recensies waren begrijpelijk terughoudend en verward. De besprekingen vielen breed genomen in 2 groepen. De ene groep waren recensies die zich beperkten tot een korte inhoudsomschrijving met wat achtergrondcommentaar over Bulgakovs literaire en politieke belang. De andere groep probeerde ook een interpretatie te geven en een literair oordeel te vellen.

De meest voorkomende conclusie was dat er inderdaad erg veel materiaal was dat verder geanalyseerd en ontleed moest worden in de komende jaren. Maar na een paar maanden werden de critici afgeleid door de komst van Solženicyns werken.

Spijtig genoeg, kwam het meest diepgaande Sovjetartikel te laat om in de eerste golf van commentaren inbegrepen te worden. Dit artikel was dat van Lakšin in *Novyj mir* dat in het volgende punt verder besproken wordt. Geen enkele van de fundamentele vragen werd opgelost. Negatieve kritiek werd gefocust op de 3 niveaus van narratie en hun onderlinge relatie. Op het eerste niveau komt de duivel naar Moskou en de chaos volgt. Deze diabolische grappen nemen bijna de helft van het boek in en nagenoeg het volledige eerste deel. Redelijk vroeg in de roman begint een ander verhaal, dat zich later ontwikkelt als een roman binnen de

⁵⁸ DELANEY J., *The Master and Margarita*, p. 89

roman. Het is de hervertelling en re-interpretatie van het nieuwe testament over Jezus en Pilatus. Het verhaal van de auteur van de Pilatusroman en zijn geliefde, de Meester en Margarita, is verweven met de andere twee thema's. Bulgakov heeft het zichzelf erg moeilijk gemaakt met het verweven van deze drie verhalen. Enkele critici blijven volhouden dat hij hierin volledig geslaagd is. Simonov gaf echter toe dat '*hoe rijk de stof ook is, de naden blijven zichtbaar*'⁵⁹. Hij vindt dus de inhoud van de roman geslaagd, maar de manier waarop de drie verhaallijnen verweven zijn niet.

Bulgakovs roman is eigenlijk een boek over een boek, een werk over kunst en de kunstenaar. In *De Meester en Margarita* neemt het thema van de kunstenaarservaring een universele en mythologische vorm aan. Er bestaat echter geen twijfel dat dit onderwerp diepe wortels heeft in Bulgakovs eigen leven. Zoals het verbranden van de manuscripten. De link tussen de roman en Bulgakovs leven kan ook bestudeerd worden via bepaalde gebeurtenissen in zijn leven in de jaren '30. Op deze manier kunnen we zo de conceptie van de Meester bekijken en ook verder ingaan op Bulgakovs techniek om zijn eigen ervaringen uit te drukken. Dit doen we door een ander werk van Bulgakov te bekijken dat eveneens het thema van de kunstenaar had, het betreft hier *Teatral'nyj roman*. Deze roman, waaraan Bulgakov waarschijnlijk begon te schrijven in 1936, en die hij nooit af heeft gekregen, werd gepubliceerd in *Novyj mir* in augustus 1965. Op een bepaald moment had Bulgakov de roman *aantekeningen van een dode man* als naam gegeven. Het is een roman met een veel kleinere invloedssfeer, maar het heeft een speciaal voordeel voor het huidige onderzoek. In de roman vinden we bewijsmateriaal terug van Bulgakovs eigen moeilijkheden als schrijver in een veel minder subtiele vorm. De held, Maksudov, is Bulgakov in een erg transparante vermomming. De scherpe satire van het boek viseert Stanislavskij, zijn methode en verschillende leden van het Moskouse Kunsttheater. Schijnbaar gaat het werk over het opvoeren van Bulgakovs eerste werk, *De Witte Garde*. Maar eigenlijk waren zijn woede en frustraties verbonden met het lot van zijn tragedie *Molière*. Dit toneelstuk was Bulgakovs instrument om zijn frustraties over Stalins censuur uit te drukken. Ironisch genoeg ging het toneelstuk precies hieraan ten onder.

De gevoelens die uitgedrukt werden in *Teatral'nyi roman*, waren waarschijnlijk een culminatie. Bulgakovs hele carrière was gekenmerkt door onderdrukking en officiële afkeuring. Geleidelijk aan was zijn bloeiende literaire carrière beperkt tot toneeladaptaties en het geven van literair advies aan het Moskouse Kunsttheater. Het is nu duidelijk dat tenminste 10 jaar lang Bulgakov zijn meest creatieve energie stak in werken die waarschijnlijk toch nooit gepubliceerd zouden worden.

Met het duidelijke verband tussen Bulgakov en Maksudov is het misschien ook interessant om de overeenkomsten tussen Maksudov en de Meester te bekijken. Net zoals Maksudov (en Bulgakov) is de Meester een teleurgestelde auteur, verbitterd door de behandeling die zijn oprechte creatie gekregen heeft van redacteurs, collega-artisten en critici. Samenvattend: de hele corrupte artistieke-politieke wereld. Maksudov is een jonge man die werkt in heel realistische omstandigheden. Hij schrijft elke nacht aan zijn roman onder een stoffige, kleine gloeilamp⁶⁰. Soms werkt hij zelfs tot zonsopgang. De Meester is echter een geschiedkundige van middelbare leeftijd die dankzij het winnen van de loterij de mogelijkheid had om zich terug te trekken in een kelderflat. Hier schrijft hij aan zijn roman en wordt hij vergezeld door zijn ware liefde, Margarita. Zij gooit eveneens heel haar hart en ziel in zijn werk. Vanaf het

⁵⁹ Ibidem, p. 90

⁶⁰ Hier komt het beeld van zijn vader, schrijvend onder een lamp, opnieuw aan bod

begin heeft het kelderbestaan van de Meester iets onnaars over zich. De overgang naar krankzinnigheid en fantasie is dus ook niet moeilijk⁶¹.

4.2. Critici in de Sovjet-Unie

Zoals bekend is *De Meester en Margarita* pas in 1966 uitgegeven, 26 jaar na de dood van de auteur. Het was tijdens het hoogtepunt van een toenmalige rehabilitatiegolf. Desondanks was deze uitgave een sterk gecensureerde vorm van de roman waaruit ongeveer 12 % was weggeknipt. Het boek werd pas in 1973 integraal uitgegeven in de Sovjet-Unie⁶². De kritiek op de roman uitte zich in vier meningen. De polemiek begon in 1968 door L. Skorino die een artikel publiceerde getiteld *Gezichten zonder Karnavalsmaskers* in het maandblad *Voprocy literatury*. Volgens Skorino hoorde *De Meester en Margarita* niet thuis in de Sovjetliteratuur. De roman was chaotisch en irrationeel. Ze vond het fantastische element in de roman ongepast, want het zou de materialistische levensvisie van de Sovjetmens ondermijnen. Bovendien geloofde ze dat Bulgakov passiviteit verkondigde. Het feit dat Jezus vergiffenis predikt in plaats van actie is voor haar onbegrijpelijk. Ook de Meester ontsnapt niet aan haar strenge oordeel en wordt veroordeeld omdat hij vluchtte en hij zijn sociale plicht verzaakte. Enkel Margarita kan op wat sympathie rekenen, ware het niet dat ze een pact met de duivel sloot. De eerste lading van kritiek is dus zonder twijfel negatief over de hele lijn.

Een andere criticus genaamd I. Vinogradov kon wel zijn gading vinden in de fantastische wereld van *De Meester en Margarita*. Hij publiceerde zijn artikel tegelijkertijd en in hetzelfde blad. Hij vond de fantastiek in de roman een uiting van ware kunst, en ziet het moreel dilemma van Pontius Pilatus als het centrale thema van de roman.

De volgende mening over de roman kwam van de liberale criticus Vladimir Lakšin. Hij zag de roman als een aanklacht tegen de misdaden van het stalinistische Rusland. De Meester was volgens hem een ten onrechte vervolgd genie en hij vond dat Woland niet een boze kracht was, maar eerder het zwaard der gerechtigheid.

De mening van Lakšin werd sterk aangevallen door de neostalinist Gus'. Hij publiceerde een artikel in *Znamja* in 1968. Zijn mening werd uiteindelijk bepalend en ook het officiële standpunt van de Sovjet-Unie. Gus' vond de Meester verre van ideaal, hij leefde geïsoleerd van het volk, hij aanvaarde geen kritiek van tijdgenoten en hij vatte het concept van '*absolute vrijheid van schepping*' niet. De Meester begreep de verantwoordelijkheid van de sovjetkunstenaar niet⁶³.

Al deze kritieken samen scheppen een duidelijk beeld. Het boek werd gebruikt om een politieke vete tussen de liberale en conservatieve critici uit te vechten. We moeten dus rekening houden met het feit dat *De Meester en Margarita* gepubliceerd werd in een erg politiek geladen periode. Hierdoor geeft men geen eerlijke kritiek en doet men zodus ook geen eer aan het boek. We moeten de kritiek van deze critici dan ook met een korrel zout nemen.

⁶¹ DELANEY J., p. 93

⁶² WAEGEMANS E., p. 7

⁶³ Ibidem, p. 33-35

4.3. Het volk van de Sovjet-Unie

De allerbelangrijkste vraag die we kunnen stellen als we de opzet van deze paper in het achterhoofd houden is: wat vond de normale, alledaagse sovjetlezer van *De Meester en Margarita*? In hoeverre heeft het een sociale impact gehad? En heeft de appreciatie van het boek een evolutie doorgemaakt?

Om de sociale impact van de roman ten volle te kunnen begrijpen moet er eerst wat dieper ingegaan worden op de politieke en sociale context van de periode waarin de roman gepubliceerd werd. In 1953 stierf Stalin. Stalins opvolger Nikita Chruščëv begon met een nieuw beleid, namelijk de destalinisatie. Hij vond dat de persoonsverheerlijking rond Stalin moest ophouden. De standbeelden van Stalin werden verwijderd, straatnamen met zijn naam erin kregen een nieuwe naam, en geschiedenisboeken die Stalin verheerlijkten werden herschreven. Chruščëv werd in 1964 opgevolgd door Leonid Brežnev. Onder zijn bewind wordt er een poging gedaan om de dooi terug te draaien. In 1966 werd zelfs een proces gevoerd tegen de schrijvers Sinjavskij en Daniel. Ze werden veroordeeld voor hun literair werk. Het proces veroorzaakte een golf van reacties en gaf de Sovjet-Unie een slechte naam in het buitenland⁶⁴. Deze acties geven een duidelijk signaal: het begin van een nieuwe en kritieke periode voor de sovjetintelligentsia. De teugels werden weer strakgetrokken en het is werkelijk verbazingwekkend dat Bulgakovs roman in deze periode gepubliceerd kon worden. Voor dit kleine mirakel zijn er verschillende verklaringen. Ten eerste waren er internationale spanningen tussen de Sovjet-Unie en het buitenland als gevolg van het genante literair proces. Ook in het binnenland heerste er onrust. De Sovjetautoriteiten wilden in deze gespannen sfeer wat stoom afblazen en vooral de aandacht afleiden. Een tweede reden is dat Bulgakovs weduwe erg invloedrijke kennissen had die in de rehabilitatiecommissies van veroordeelde schrijvers zaten. Ten derde veranderde het officiële standpunt over Jezus Christus. Voor 1967 werd Jezus gezien als figuur die niet bestaan had, maar nu werd de historische Jezus aanvaard. De vierde verklaring is er een van zuiver commerciële aard. Het tijdschrift *Moskva*, dat *De Meester en Margarita* publiceerde in 1966-1967, hoopte met de publicatie van een schandaalroman de oplage te verhogen⁶⁵. De laatste en waarschijnlijk ook meest doorslaggevende verklaring is dat er al bijna een decennium lang een golf van postume rehabilitaties was. Bulgakovs hoofdroman werd gepubliceerd tijdens het hoogtepunt van deze golf⁶⁶. Verschillende van Bulgakovs werken werden gerehabiliteerd zoals *Het leven van de heer Molière*, *Aantekeningen van een jonge arts*, *Theaterroman*, enzovoort. Desalniettemin bleef Bulgakov geassocieerd met zijn toneelbewerkingen. Hoewel zijn reputatie steeds groeide bij de verschijning van elk nieuw boek, was het pas met de ontdekking van *De Meester en Margarita* dat Bulgakov als schrijver ware erkenning kreeg.

De Meester en Margarita sloeg in als een bom. Voor de publicatie wist enkel een kleine kring van vertrouwelingen af van het bestaan van de roman. Gezien de sociale en culturele omstandigheden van het Sovjetleven van die tijd was de roman een ongekend schandaalsucces. Dit was vooral omdat de roman geschreven was tijdens de volledige regeerperiode van Stalin. Het werk werd geschreven ten tijde van de zuiveringen. Dit droeg enkel bij tot het schandaal en het mysterie rond het boek. Geruchten en speculaties zoemden

⁶⁴ Ibidem, p. 32

⁶⁵ Ibidem, p. 32

⁶⁶ BARRAT A., p. 11-16

door de Sovjet-Unie. Het boek en de inhoud was ongezien voor de Sovjet-Unie op elke manier. De lezers werden gechoqueerd door de krachtige satire op bepaalde aspecten van het Sovjetbestaan. De aanwezigheid en erkenning van een historische Jezus verraste elkeen. In geen enkel ander werk van Bulgakov werd het talent en literaire verbeeldingskracht van deze schrijver zo sterk neergezet. Met het werk bereikte hij het sovjetpubliek op een unieke manier. Het sprak tot de collectieve ervaring van de lezers ten tijde van de Stalinperiode en dwong tot introspectie. Het boek bracht hoop. De beroemde zin *'Manuscripten verbranden niet'* werd een slagzin. Het symboliseerde het onvernietigbare en eeuwige van kunst en gaf de lezers, althans voor even, de hoop dat de destalinisatie nog niet ten einde was⁶⁷.

5. Vladimir Bortko

5.1. Leven en werk van Vladimir Bortko

Vladimir Vladimirovič Bortko werd geboren te Moskou op 7 mei 1946. In zijn leven speelden 3 steden een grote rol: zijn geboortestad Moskou, zijn huidige woonplaats Sint-Petersburg, en Kiev, dat hij ziet als tussenruimte tussen de twee Russische steden. Hij groeide op onder de vleugel van de Oekraïense Sovjettoneelschrijver Aleksandr Kornejčuk. Om het karakter van Bortko een beetje beter te plaatsen is het relevant om een korte familiegeschiedenis mee te geven.

Het blijkt dat bijna alle mannen uit de stamboom Bortko de trotse naam *Vladimir* droegen. De grootvader van de bekende regisseur, Vladimir Aleksandrovič Bortko, was de vicesecretaris van de *ВКП Центральной Черноземной Области*. In 1937 werd hij gefusilleerd. De vader van de regisseur, Vladimir Vladimirovič Bortko, werd geboren in 1924 in Kursk. Hij koos ervoor om als theateraal regisseur aan het werk te gaan. Hij werkte als hoofdregisseur in het Russisch theater van Odessa en in de dramatheaters van Volgograd en Kursk. Later vocht hij in de tweede wereldoorlog en verloor hierdoor een been. Na de oorlog trouwde hij met een boerendochter genaamd Marina Fedotovna Zacharenko, die als actrice de kost verdiende. Het huwelijk, waaruit de geboorte van de bekende regisseur zou voortkomen, was geen lang leven beschoren. Maar met een regisseur als vader en een actrice als moeder stroomde het creatieve talent al van jongs af aan door Bortko's aderen. Vladimir studeerde eerst geologie in Kiev. In de jaren 1965-1966 diende hij in het leger als technicus⁶⁸.

In 1963 hertrouwde zijn moeder Marina met de bekende Oekraïense toneelschrijver Aleksandr Kornejčuk. De jonge Vladimir diende op dit moment in het leger. Wanneer hij terugkeerde, vernam hij de drastische ommekeer in zijn moeders leven. Hij had het moeilijk om zich erbij neer te leggen. Hierdoor ruziede hij ook vaak met zijn stiefvader. De jongeling was fel gekant tegen de Sovjetautoriteiten terwijl Kornejčuk met hart en ziel geloofde in de partij.

Na zijn legerdienst werkte Bortko 3 jaar als elektricien voor *Военпроект* in Kiev. Maar het creatief talent in hem kwam uiteindelijk toch boven drijven en in 1969 ging hij naar het *Staatsinstituut voor Theaterkunsten Karpenko-Kary* in Kiev. In 1974 maakte hij zijn opleiding af en begon te werken als assistent-regisseur in de Dovženko studio. Een jaar later maakte hij zijn eerste film *Канал*. Tegen 1980 had Bortko het al geschopt tot regisseur bij de filmstudio

⁶⁷ Ibidem, p. 12-13

⁶⁸ <http://www.peoples.ru/art/cinema/producer/bortko/index1.html>

Ленфильм. Hier maakte hij zijn debuut op het grote scherm met *Комиссия по расследованию*.

Echte populariteit verwierf hij pas na zijn derde film in 1983. De film, genaamd *Блондинка за углом* of *Een blondje op de hoek van de straat* met Andrej Mironov en Tat'jana Dogileva, maakte hem ruimer bekend. Maar het was vooral zijn bewerking van Bulgakovs boek *Собачье сердце* of *Hondenhart* met Evgenij Evstigneev en Vladimir Tolokonnikov uit 1988 dat een groot succes werd. Hij won er de Grote Prijs mee op het filmfestival van Perugia in 1989⁶⁹.

In 1991 maakte hij het militaire drama, *Афганский излом* of *De Afghaanse breuk*. Het was de eerste film met diepgang over het Russische leger in Afghanistan na jaren van Sovjet-propaganda en censuur. Na de komedie *Удачи вам, господа...* uit 1991 tot aan het drama *Цирк сгорел и клоуны разбежались* uit 1998 werkte Bortko onder het pseudoniem Jan Chudokormov. Onder dit pseudoniem nam hij ook de televisieserie *Улицы разбитых фонарей* op⁷⁰.

Een nieuw tijdperk brak aan voor de regisseur. In 2003 maakte hij een televisiebewerking van de roman *De Idioot* van Fëdor Dostoevskij. Sceptici voorspelden dat de regisseur zwaar zou falen. Het tv-kanaal *Россия* nam een enorm risico door de serie uit te zenden tijdens de beste zenduren. Maar het succes overtrof alle verwachtingen. Volgens sociologen keek meer dan 15 % van de kijkers naar *De Idioot*. De serie haalde zelfs de kijkcijfers van de meest populaire soaps in. De verfilming bleek niet enkel erg Dostoevskij-achtig, maar ook erg gedetailleerd en niet vereenvoudigd. Hierdoor bereikte hij een publiek van zowel 15-jarige tieners als 70-jarige gepensioneerden. Dit bewees voor Bortko dat complexe shows veel interessanter zijn voor de kijker dan achtervolgingen en schietpartijen.

Bortko maakte ook de serie *Бандитский Петербург*. De series die Bortko maakte, haalden enorm veel kijkcijfers en waren erg populair. Maar de lof die hij hiervoor kreeg, werd alleen overtroffen door de lofbetuigingen die hij twee jaar nadien zou krijgen voor de televisiebewerking van *De Meester en Margarita*. De kijkcijfers waren ongezien en Bortko ontving er verschillende prijzen voor. Op 2 april 2009 kwam de film *Тарас Бульба* uit. De film wekte enorm veel interesse bij het publiek en er ontstond een hevige polemiek tussen de Oekraïense en Russische massamedia.

Vladimir Bortko werd in 2003, 2005, en in 2007 benoemd tot *man van het jaar* in Rusland. Hij is zowel lid van *De Russische Academie van Cinematografische kunst en Wetenschap*, als van de academie *ТЭФИ*⁷¹. Verder is hij laureaat van de al-Russische en internationale cinema en tele-festivals. Hij is eveneens de generale directeur van de televisiestudio *ЗАО Студия 2-Б-2 интернетэйнмент*. Tegenwoordig is Bortko gelukkig getrouwd en woonachtig te Sint-Petersburg.

⁶⁹ Ibidem

⁷⁰ <http://www.peoples.ru/art/cinema/producer/bortko/index2.html>

⁷¹ Российская национальная телевизионная премия за высшие достижения в области телевизионных искусств, учреждённая фондом 'Академия Российского телевидения'

5.2. Het maken van *Macmep u Mapzapuma*

Er bestaat geen twijfel over de competentie en het succes van deze regisseur. De prijzen en kijkcijfers spreken voor zich. Maar de vraag is waarom hij zoveel succes heeft. Waarom verdraagt het Russische volk dat klassiekers zoals *De Idioot* en *De Meester en Margarita* verfilmd worden?

Net zoals *De Meester en Margarita* het grootste succes van Bulgakov was, zal de verfilming ervan waarschijnlijk het grootste succes van Bortko zijn. De tiendelige TV-reeks *Macmep u Mapzapuma* die in december 2005 op het Russische *Telekanal Rossija* werd uitgezonden, scoorde ongekende kijkcijfers. Het was de tweede poging van Bortko om Bulgakovs meesterwerk te verfilmen. In 2000 werd hij reeds benaderd door de *Kino-Most* filmstudio. De studio slaagde er echter niet in om tot een overeenkomst te komen met Sergej Šilovskij, kleinzoon van Bulgakovs derde vrouw, en eigenaar van de rechten. Dus moest het idee van een verfilming opgeborgen worden. Maar niet voor lang, Bulgakovs legendarische woorden *Manuscripten verbranden niet* bleken ook in deze situatie erg toepasselijk. Een aantal jaren later werd het idee opnieuw opgediept door *Telekanal Rossija*, en met succes.

De onderneming om Bulgakovs meesterwerk te verfilmen kreeg nog voor het werd uitgezonden bijzonder veel aandacht. Vanaf het begin van de opnames werden er in het nieuws regelmatig updates gegeven over de vorderingen. De verfilming werd uiteindelijk een méér dan 8 uur durend TV-epos⁷².

Tijdens de opnames werd er druk gespeculeerd of de verfilming wel eer zou doen aan Bulgakovs meesterwerk. Het publiek maakte zich zorgen over het bewaren van de authenticiteit. De grootste angst was dat het een oppervlakkige en typische serie in Hollywoodstijl zou worden. De serie kreeg erg veel scepsis, nog vóór ze werd uitgezonden. Soms ging het zelfs zover dat Bortko door extreme Bulgakovfans werd beschuldigd van heiligschennis. Deze fanatieke critici kunnen vergeleken worden met het personage Latunskij uit Bulgakovs roman. Hij was te rigide om open te staan voor nieuwe en moderne ideeën, net als deze fans. Maar misschien was hun vrees niet ongegrond. Er was een ding zeker, door de enorme mediahype die door het werk op gang werd gebracht moest Bortko echt het onderste uit de kan halen om deze sceptici te overtuigen. De hype rond de verfilming is treffend gelijkend op de golf van interesse en polemiek die op gang kwam toen Bulgakovs roman voor het eerst gepubliceerd werd. Het werd een schandaalsucces waar iedereen over praatte en speculeerde. Maar was de verfilming dit ook?

De roman *De Meester en Margarita* is meerdere malen verfilmd. De eerste verfilming was die van de bekende Poolse regisseur Andrzej Wajda. Hij maakte de film in 1971 en noemde het: *Pilatus en anderen*. Deze film vertelt alleen het Bijbelse verhaal. In 1972 kwam de Italiaans-Joegoslavische film *Meester en Margarita* van regisseur Aleksandr Petrovič op het witte doek. In 1988 waagde zich opnieuw een Pool genaamd Maczek Wojtyszko aan de moeilijke opdracht om dit meesterwerk te verfilmen. Hij maakte er een 7-delige film van. In het jaar 1994 kreeg Vladimir Naumov het idee om een film genaamd *De Meester* te creëren.

⁷² <http://www.masterandmargarita.eu/nl/>

In 1987 deed Èlem Klimov een poging om de roman te verfilmen. Hollywood was eveneens geïnteresseerd in dit project en wou deelnemen. In die tijd werd Bortko benaderd om *De Meester en Margarita* te verfilmen voor de centrale televisie. Bortko weigerde dit voorstel met overtuiging: ‘Элем Климов много лет готовился снять свой фильм. Я безмерно его уважал и никогда бы не стал переходить ему дорогу. Во-вторых, я просто не представлял, как сделать Бегемота⁷³’.

Bortko werd in 2000 opnieuw gevraagd om de epische roman te verfilmen. Maar door conflicten over de auteursrechten van Bulgakov moest het idee opnieuw opgeborgen worden. Uiteindelijk, in het jaar 2004, kreeg Bortko opnieuw een kans en begon hij aan de 10-delige verfilming van *De Meester en Margarita*.

Bortko had zijn talent als eerder bewezen met zijn verfilming van *De Idioot* van Dostoevskij. De regisseur had in 1988 al een ander werk van Bulgakov verfilmd, namelijk *Hondehart*. Maar *De Meester en Margarita* werd iets speciaal. In tegenstelling tot bijna alle vorige adaptaties volgde de regisseur het boek zeer zorgvuldig. Hij respecteert de dialogen bijna woord voor woord omdat, zo vertelt hij, Bulgakov zelf de roman haast als een scenario had geschreven⁷⁴. Het was voor Bortko niet moeilijk om trouw te blijven aan het boek omdat hij het zou verfilmen in de vorm van een serie. Het ging om 10 afleveringen van elk 52 minuten. Op deze manier was het makkelijker om de ingewikkelde inhoud van het boek en de vele verschillende personages op een geloofwaardige manier naar voor te brengen. Als Bortko had gekozen voor een filmformaat van 90 minuten is het niet zeker dat het zo een succes zou zijn geweest.

De regisseur beweert dat hij enkel voor *De Meester en Margarita* heeft gekozen omdat hij Bulgakovs werk al kende en bestudeerd had. Hij zegt dat hij met de verfilming niet zijn eigen motieven wil laten zien, maar wel het ware, echte boek. Bortko vindt dat er in het werk van Bulgakov een erg dunne grens is tussen het goede en het kwade en dat het erg belangrijk is om dit aan de kijker te tonen. Hij gelooft dat Bulgakov wilde zeggen dat niet alles zwart of wit is, maar dat er ook nog een grijze zone bestaat: ‘Я думаю, что автор хотел сказать простую вещь: что кроме "А" и "Б", в середине существует целый алфавит, кроме черного и белого, существует масса оттенков и цветов всяких, - говорит режиссер. - В то время как эпоха воспринимала только один цвет⁷⁵’.

Uiteindelijk haalde de serie recordbrekende kijkcijfers. In Rusland alleen werd de serie door 40 miljoen mensen bekeken, waarvan 31 miljoen kijkers de televisieversie van de roman onvoorwaardelijk steunen. Dit bleek uit onderzoek van Gallup Media en ВЦИОМ⁷⁶.

⁷³ <http://treli.ru/newstext.mhtml?Part=14&PubID=22637>

⁷⁴ <http://www.masterandmargarita.eu/nl/>

⁷⁵ <http://vesti7.ru/news?id=4749>

⁷⁶ http://www.mignews.com/news/interview/cis/180206_192635_56773.html

5.3. Korte analyse van de film

De serie begint, net zoals het boek, bij de Patriarchvijvers. Ivan en Berlioz worden in hun gesprek over het bestaan van Jezus onderbroken door een mysterieuze vreemdeling. De ontmoeting van Woland met Ivan en Berlioz wordt erg mooi uitgebeeld. Ook de eerste confrontatie tussen Pilatus en Jesjoea Ha-Notsri is erg sterk in beeld gebracht en goed geacteerd. Het is duidelijk dat Bortko zich gehouden heeft aan de integriteit van het boek.

De regisseur maakte gebruik van een interessant effect. Elke verhaallijn kreeg een andere kleur. De scènes van het Moskou uit de jaren '30 zijn sepia van kleur. Voor het filmen van de scènes in Jeruzalem gebruikte hij gele en rode tonen. De magische scènes waar de duivel actief aan het werk is kregen verschillende felle kleuren. Op deze manier worden de sterke contrasten uitgedrukt die ook in de roman te vinden zijn. De Bijbelse tijd wordt voorgesteld in felle kleuren terwijl de realiteit in zwart-wit is. In elke scene waar de invloed van Woland voelbaar is, zien we warme felle kleuren, zoals in de scènes van fantasmagorie en duivelse spelerei en in de herinneringen van de Meester. De realiteit van het irreële en de irrealiteit van het reële worden op deze manier uitgesproken sterk weergegeven.

5.4. De mystiek rond de roman en de verfilming

De werken van Bulgakov zijn allemaal wel enigmatisch van aard, maar geen enkel ander werk van de schrijver bracht zoveel legendes voort als *De Meester en Margarita*. Een aantal erg getalenteerde regisseurs weigerden zelfs om aan dit legendarisch en berucht werk te prutsen. De enige die niet ten prooi viel aan het bijgeloof was de regisseur Vladimir Bortko.

De roman *De Meester en Margarita* is altijd al gehuld geweest in een web van geheimzinnigheid. Dit heeft verschillende redenen. Ten eerste is het erg intrigerend dat het boek, na jarenlang verborgen te zijn, opeens naar de oppervlakte is gekomen. Bovendien ook nog na de dood van de auteur. De periode waarin de roman is geschreven, is eveneens erg intrigerend. Het was een tijd waarin schrijvers werden onderdrukt en monddood gemaakt. Juist omdat Bulgakov niet letterlijk kon schrijven wat hij wou, moest hij verholen taalgebruik gebruiken, dit draagt bij tot het mysterie en zorgt voor een eeuwig raadsel en polemieken als men wil achterhalen wat de ware betekenis van zijn woorden was. Verder zorgen de verschillende lagen van parodie, satire, allegorie en autobiografische elementen voor een niet-definieerbare sfeer rond het boek. Maar het element dat het sterkst de raadselachtige aura rond het boek intact houdt, is de aanwezigheid van allerlei bovennatuurlijke personages en gebeurtenissen.

Er bestaat door al deze elementen in Rusland een sterk bijgeloof rond dit boek. Mede omdat er vóór Vladimir Bortko geen enkele Russische regisseur in is geslaagd om *De Meester en Margarita* te verfilmen, en deze verfilming ook op het grote scherm te krijgen.

In 1994 deed de Russische regisseur Jurij Kara een poging *De Meester en Margarita* te verfilmen. Deze film was de duurste postsovjet productie. De kosten liepen op tot 15 miljoen dollar (de verfilming van Bortko had maar een budget van 5 miljoen dollar). Toen de film

uiteindelijk klaar was, besloten de producers om hem niet uit te brengen. Een van de producers, Vladimir Skorij, vond de director's cut van Jurij Kara onaanvaardbaar. Door onoplosbare creatieve verschillen kon de film dus niet uitgebracht worden.

Later, in 2006, werd er een verzoeningspoging gedaan. De producenten en Kara kwamen weer dichterbij elkaar, maar nu hadden ze moeilijkheden met het verkrijgen van de rechten op Bulgakovs literaire nalatenschap. Ze moesten hun plannen opnieuw opbergen, het leek wel of de film gedoemd was om in de lade te blijven liggen⁷⁷, het was alsof de duivel ermee speelde. Door al deze tegenslagen en het feit dat geen enkele Russische regisseur erin geslaagd was een verfilming op de markt te brengen, begon het Russische volk te geloven in een soort van mystiek, een vloek rond *De Meester en Margarita*. De meesten vonden dat de roman geëerd moest worden voor zijn kunstzinnige eigenheid, en verder met rust gelaten moest worden.

Ondanks al dit bijgeloof is Bortko er toch in geslaagd een Russische verfilming op de markt te brengen. Maar hij heeft eerst ook enkele keren tegenslag gehad voor hij definitief aan het project kon beginnen. Men kan niet anders dan te vergelijken met de moeilijkheden die Bulgakov had om zijn werken uit te brengen. Maar de regisseur vindt het bijgeloof maar onzin en is niet bang van Woland of andere duistere krachten. Desalniettemin weigerden sommige bekende acteurs uit bijgeloof een rol in de serie.

Hieronder een kort citaat over de vreemde gebeurtenissen op de set en wat de medewerkers denken over het sterke bijgeloof:

‘Мистика - вот то, чем объясняли предыдущие неудачные попытки экранизировать ‘Мастера и Маргариту’. То срываются съемки, то пропадает отснятый материал. Сейчас, говорят, мистика уже в том, что все получается, хотя недавно все-таки случился конфуз после ночной репетиции. ‘Маргарита первая закончила, на улицу вышла, и ее чуть не арестовали за проституцию! – рассказывает Александр Филиппенко. - Вот вам и мистика!’ В свою очередь, Владимир Бортко недоумевает: ‘Какая мистика? Я не понимаю. Где она? В чем?’⁷⁸’.

De regisseur bevestigt dat er tijdens de opnames geen mysterieuze incidenten geweest zijn. Bortko benadert de vragen met betrekking tot de geheimzinnige aura rond de roman van Bulgakov en de verfilming met humor: *‘Знаете, мистика возникает тогда, когда сказать больше нечего. Вот сделали люди плохой спектакль. Сказать про него нечего — зато три раза гас свет. Вот тогда появляется мистика, а так, в принципе, пока Бог миловал. Не знаю, как дальше...’⁷⁹’.*

Aan het begin van de opnames aan de Patriarchvijvers was er wel een vreemd voorval. Een toevallige voorbijganger liep langs Bortko door en zei: *‘Ничего у вас не получится!’⁸⁰*, en liep verder. De regisseur schonk er geen verdere aandacht aan en vroeg de voorbijganger niet wat hij bedoelde. Hoe dan ook, de geheimzinnige profetie van de voorbijganger is niet uitgekomen.

⁷⁷ <http://www.masterandmargarita.eu/nl/>

⁷⁸ <http://vesti7.ru/news?id=4749>

⁷⁹ <http://www.planetlive.ru/kim-master-i-margarita.html>

⁸⁰ <http://www.rg.ru/2005/12/20/master-margarita.html>

De film werd een van de beste creaties uit Bortko's carrière. Bortko koos dan ook voor een uitgelezen cast. Korov'ev werd gespeeld door Aleksandr Abdulov. Kirill Lavrov nam de rol van Pontius Pilatus voor zijn rekening. Woland werd vertolkt door Oleg Basilašvili. Jezus werd gespeeld door Sergej Bezrukov. Verder zette Vladislav Galkin een overtuigende Ivan Bezdomnyj neer en werd de rol van de Meester uitstekend vertolkt door Aleksandr Galibinu. Anna Koval'čuk mocht de schoonheid Margarita vertolken.

Verbazend genoeg werd het merendeel van de film opgenomen in Sint-Petersburg. Volgens de regisseur was het makkelijker om daar het Moskou van de jaren '30 te recreëren. Maar alle scènes waarin bekende plaatsen uit de roman voorkomen, zoals *Патриаршие пруды* en *Александровский сад*, werden gefilmd in Moskou. Op deze manier ontmoette Berlioz Woland in Moskou aan de Patriarchvijvers en verloor hij zijn hoofd in een filmstudio in Sint-Petersburg. Enkele afleveringen van de reeks werden gefilmd in Bulgarije en in het Krimgebied⁸¹.

Ondanks het succes van de verfilming is de Russische media nu nog steeds, bijna 6 jaar na de opnames van *Master i Margarita*, gevuld met verhalen van bijgeloof.

Dit jaar nog werd er een artikel gepubliceerd met de titel: *Смерть Владислава Галкина: проклятие Мастера и Маргариты*⁸². Het artikel verwijst naar de raadselachtige sterfgevallen van enkele acteurs nadat deze een rol hadden gespeeld in *Мастер и Маргарита* van Bortko. In 2007 overleed Kirill Lavrov, die de rol van Pontius Pilatus speelde, op 81-jarige leeftijd aan leukemie. Aan dit sterfgeval werd aanvankelijk niet veel bijgeloof gehecht omdat de man al op leeftijd was en al een tijdje met zijn gezondheid sukkelde. Maar al snel zouden er meer doden volgen. In 2008 stierf Aleksandr Abdulov, die de rol van Korov'ev speelde, aan longkanker. In hetzelfde jaar kwam ook Andrej Tolubeev, die de rol van Aloizij Mogarič speelde, aan zijn einde. Vladislav Galkin, die de schrijver Bezdomnyj vertolkte werd in 2010 op 38-jarige leeftijd dood teruggevonden in zijn appartement.

De dood van Vladislav Galkin en de drie andere acteurs wordt geweten aan de vloek van *De Meester en Margarita*. De acteurs sterven één voor één. In het artikel wordt gesproken over het leven van Vladislav Galkin. Vooral de onfortuinlijkheden die voorafgingen aan zijn dood staan centraal. De auteur had serieuze familiale problemen en problemen met het gerecht. Bovendien kampte de acteur met een zware ziekte. Er wordt verteld dat al deze gebeurtenissen tragisch toeval kunnen zijn, maar dat het overlijden van de andere acteurs, die op een of andere manier verbonden waren met de film, het geheel verdacht maakt. Het vreemde is dat deze acteurs bijna allemaal stierven aan zware oncologische ziektes. Zowel Aleksandr Abdulov, Kirill Lavrov en Andrej Tolubeev stierven aan kanker.

Verder wordt als bewijslast nog gerefereerd naar het spektakel *Мастер и Маргарита*⁸³. Het schouwspel was erg populair in Moskou en vond plaats in het Театр на Юго-Западе. De hoofdrol van de Meester werd vertolkt door Viktor Avilov. De rol van Margarita werd gespeeld door Vera Sotnikova. In 2004 stierf Avilov echter aan kanker. Uit angst dat haar hetzelfde lot beschoren zou zijn, verliet Sotnikova snel de productie. Haar rol werd overgenomen door de mooie Anna Samochina. Zij werd onverwacht erg ziek en stierf op 47 jarige leeftijd aan kanker. In de rest van het artikel wordt ijverig gewerkt om de lezer ervan te

⁸¹ Ibidem

⁸² <http://wek.com.ua/article/22475/>

⁸³ Санкт-Петербургский театр "Русская антреприза" имени А. Миронова

overtuigen dat het geen toeval is dat al deze mensen stierven aan kanker. Ze gooien er zelfs cijfers tegen aan om te bewijzen dat het bijna niet kan dat al deze acteurs toevallig aan kanker stierven. Het artikel besluit met te stellen dat de mysterieuze sterfgevallen het resultaat zijn van goddelijke furie. Dit is omdat de film de Bijbelse waarheden verloochend. In de film komt Satan erg charmant en vriendelijk naar voren, als een helper van het goede en een bestraffer van het kwade:

‘Заигрывание с сатаной всегда приводит к проклятию. Но у нас есть возможность спастись от Божьего гнева и от проклятия. Иисус Христос умер за наши грехи для того, чтобы мы через веру в Него перешли от проклятия к благословию’⁸⁴

Of al deze sterfgevallen louter toeval waren of niet zullen we waarschijnlijk nooit weten. Het enige wat wel duidelijk is, is dat de legende rond de roman de hype rond de film alleen maar groter maakte. Op betere publiciteit had Bortko nooit kunnen hopen.

6. De receptie van de film

6.1. Reacties vóór het uitzenden van *Мастер и Маргарита*

Vanaf het moment dat bekend raakte dat Vladimir Bortko de roman *De Meester en Margarita* zou verfilmen, barstte er een hevige polemiek los. De interesse die deze verfilming opwekte was ongezien.

Bij het lezen van eender welke roman zal de lezer zijn fantasie aanspreken en een erg specifiek en persoonlijk beeld vormen over de personages en de gebeurtenissen in de roman. Dit is natuurlijk ook het geval bij *De Meester en Margarita*. Het is erg moeilijk om een roman te verfilmen en om tegelijk ook aan het beeld van de lezer te voldoen. Maar bij *De Meester en Margarita* zijn er twee elementen die een adequate verfilming bemoeilijken. Ten eerste moeten de duivelse figuren, die allerlei bovennatuurlijke streken uithalen, uitgebeeld worden. Dit is voor de lezer op zich al moeilijk om zich in te beelden, dus om dit op een overtuigende manier over te brengen naar het beeldscherm is een erg uitdagende opdracht. Ten tweede zijn er de drie verschillende verhaallijnen die Bulgakov op een geniale manier heeft verweven en tegelijk ook parallel heeft laten lopen. Dit is bijna onmogelijk om op film over te brengen zonder de kijker te verwarren.

Het was vanaf het begin duidelijk dat Bortko een bovennatuurlijke inspanning moest leveren als hij de Russische bevolking wou tevredenstellen. Het is namelijk zo dat *De Meester en Margarita* niet alleen een razend populaire roman is, maar door velen zelfs als een cultroman beschouwd wordt. Elke lezer heeft zijn eigen beeld bij de roman en als Bortko daar maar iets van zou afwijken zou dit door sommigen beschouwd worden als heiligschennis. Jaarlijks ondernemen namelijk honderden lezers een pelgrimstocht naar de Bol’saja Sadovaja 10. Dit appartement speelde niet enkel een belangrijke rol in Bulgakovs leven, maar ook in *De Meester en Margarita*. In de roman nemen Woland en zijn gevolg hun intrek in Bol’saja Sadovaja 302-bis. In werkelijkheid heeft het gebouw huisnummer 10. Bulgakov hield er echter van om nummers of namen van officiële instanties te compliceren om de

⁸⁴ <http://wek.com.ua/article/22475/>

Sovjetbureaucratie te hekelen. Ondertussen is het gebouw een pelgrimsoord geworden voor echt Bulgakovfans. De lezers van de roman versieren de muren van het gebouw met citaten en boodschappen. Ze prijzen Bulgakov en onderzoeken het mystieke element van de roman. Een boodschap leest: *'keer naar ons terug Bulgakov'*. Het lijkt erop dat de lezer zijn wens gekregen heeft. Maar ondanks de wens van de lezer om Bulgakov te laten verrijzen, moest Bortko enorm veel kritiek verdragen⁸⁵.

Bovenop al de kritiek en het ongeloof dat Bortko erin zou slagen een adequate verfilming te maken, kwam ook nog het massale bijgeloof (zoals besproken in punt 5.4). Vele grote artiesten, die gevraagd werden om een rol in de serie te vertolken, weigerden stellig om deel uit te maken van een bewerking van de vervloekte roman. Een van de acteurs die weigerde om de rol van Woland te spelen was Oleg Jankovskij: *'Мессира сыграть невозможно в принципе'*⁸⁶.

Het televisiekanaal Telekanal Rossija, dat besloot Bortko en zijn project voor de tweede maal op sleeptouw te nemen nam een enorm risico (Telekanal Rossija werkte eveneens met Bortko samen voor de verfilming van *De Idioot*). Het riskeerde zowel geld als reputatie met het uitzenden van Bortko's verfilming, het was namelijk onmogelijk om in te schatten hoe de kijker zou reageren. Rusland is een land dat zijn historische en literaire tradities erg serieus neemt. Daar komt het bijgeloof en de persoonlijke interpretatie van de lezer nog bij. Het zou dus een erom moeilijke opdracht worden om van de lezer een kijker te maken en ze te overtuigen van de serie.

De Russische bevolking vreesde dat het project een pedante verfilming in Hollywoodstijl zou worden die het niveau van Bulgakov niet zou bereiken. Maar regisseur Bortko suste het volk door hen ervan te verzekeren dat hij absoluut trouw zou blijven aan Bulgakovs tekst, die volgens Bortko deed denken aan een script. De regisseur beloofde zijn best te doen om niet enkel een adequate verfilming te maken die de schoonheid en de kracht van de cinema uitdrukt, maar ook een trouwe vertaling van de tekst zou brengen. Verder wilde hij zowel de psychologische diepgang, de mystiek als de scherpe humor van Bulgakov op een respectvolle manier naar voor brengen. Bortko's oog voor detail is misschien de sleutel om het publiek voor hem te winnen. De duivel zit uiteindelijk in de details⁸⁷.

6.2. Reacties tijdens het uitzenden van de film

Vlak nadat de eerste aflevering van de 10-delige serie werd uitgezonden op Telekanal Rossija kwam een nieuw punt van kritiek naar voor, namelijk de vorm van de verfilming.

Het feit dat de verfilming een serie was in plaats van een film bracht opnieuw een hevige polemiek op gang. Enerzijds was het Russische volk het er unaniem over eens dat als Bortko de roman in een filmvorm van 2u had gegoten, hij nooit zo gedetailleerd en intrinsiek had kunnen werken als bij een serie van 10 afleveringen van elk een uur. Maar de vorm van miniserie riep ook heel wat tegenstand op. Een aantal kijkers vond het helemaal niet aangenaam om naar zo'n grootse verfilming te kijken op een piepklein scherm. Ook het

⁸⁵ <http://www.masterandmargarita.eu/nl/04mappen/bolsjaja.html>

⁸⁶ <http://www.rg.ru/2005/12/20/master-margarita.html>

⁸⁷ http://adamash.blogspot.com/2005/12/russian-mini-series-of-mas_113582214528628164.html

feit dat het thuis gekeken wordt is een recept voor verstrooiing. Wat daar nog bijkomt is dat de magie van de roman verloren gaat doordat de serie na een uur onderbroken wordt en de kijkers dan opnieuw een hele week moeten wachten op het vervolg. Op deze manier zal de kijker een mening vormen, dan weer spreken met een andere kijker en zijn mening herzien. Op deze manier verandert de opinie van de kijker 10 keer voor de volgende aflevering wordt uitgezonden. In tussentijd gaan kijkers hun boek van *De Meester en Margarita* opdiepen om na te gaan of elk detail klopt. De mystiek en fantastiek worden abrupt verbroken en ondertussen wordt alles stuk geanalyseerd zodat het onmogelijk is voor de kijker om op te gaan in de magie die Bortko probeerde te creëren.

Inhoudelijk beviel de tiendelige verfilming niet iedereen vanaf de eerste uitzending. Sommigen hielden niet van de eerste aflevering, anderen kunnen aflevering 3 of 4 niet appreciëren, maar na de 5^e aflevering zijn de kijkers het er bijna unaniem over eens dat zich voor hun ogen een wonder afspeelt⁸⁸.

Nadat ongeveer de helft van de afleveringen uitgezonden was, werd de serie het televisie-evenement van het jaar. Hoewel het beter zou zijn met schattingen en beoordelingen te wachten tot de serie in zijn geheel uitgezonden was, kon de verheugde Russische bevolking niet wachten, en wisselden ze actief meningen en reacties uit, en dit al vanaf de eerste aflevering. Omdat ondertussen alle personages en verhaallijnen gekend waren, was het mogelijk om een tussenevaluatie te geven, en hierbij ruimte te laten voor correctie wanneer de serie compleet zou zijn.

Toen de eerste twee afleveringen werden uitgezonden was de stad van Moskou verlaten. Kijkers verzamelden zich *en masse* achter het televisiescherm, hoewel ze zoveel redenen hadden het niet te doen. De kijkers beweerden niet onder de indruk te zullen raken van de film omdat de indrukken van de roman te na aan hun hart lagen. Anderen snaptten de sensatie niet en vinden *De Meester en Margarita* niet het hoofdwerk van Bulgakov. Desondanks waren de kijkcijfers monsterlijk.

6.3. Reacties na het uitzenden van de film

Nadat alle afleveringen van de reeks uitgezonden waren, was de basiskritiek dat Bortko het niveau van Bulgakov niet haalde. Bortko reageerde hier op door te zeggen dat van de 40 miljoen Russische kijkers, er 31 miljoen onvoorwaardelijk voor de serie zijn. Dit werd uitgezocht door Gallup media en ВЦИОМ. De regisseur begrijpt dat elke lezer een andere voorstelling van het boek heeft. De ene vindt dat het over de liefde gaat, de ander ziet er mystiek in en een derde legt de focus vooral op de satirische verhaallijn. Elk heeft zijn eigen roman. Bortko nuanceert de kritiek echter en zegt dat hij dit al eerder heeft meegemaakt, namelijk bij het maken van *Hondenhart* en *De Idioot*. Nadat deze series uitgezonden werden kreeg hij hevige kritiek van de Sovjetautoriteiten. Hij ontving in die tijd erg lasterlijke brieven, maar na een jaar of twee ging de hele heisa liggen en ontving hij zelfs een staatspremie en een hele hoop prijzen. Bortko vindt dat we het gewoon tijd moeten geven. Alhoewel hij er ook bij zegt dat het nu moeilijker zal worden omdat *De Idioot* niet zo een schare aanhangers heeft als *De Meester en Margarita*.

⁸⁸ <http://www.peoples.ru/art/cinema/producer/bortko/interview3.html>

Bortko heeft altijd beweerd dat hij de roman objectief zou verfilmen, zonder zijn eigen mening erin te verwerken. Desalniettemin heeft de regisseur een erg specifiek beeld over de ware inhoud van de roman: *‘О невозможности существовать ‘другим людям’ на конкретном историческом отрезке времени⁸⁹. Но тем не менее живет в СССР. А это уже совершенно другая страна, к которой он не имеет никакого отношения. И это - трагедия⁹⁰. Действие романа происходит в 30-е годы, а Мастер не имеет отношения к стране за окном. В этом его трагедия. Недаром в книге говорится, что он не заслужил света, но заслужил покой. Он, как и наше поколение, не участвовал в каком-либо деле, поскольку чувствовал неспособность хоть что-то изменить. Его убило время и невозможность существовать в стране. Тогда люди уходили из жизни, потому что они были не нужны⁹¹’.*

Een tweede punt van kritiek van de kijker is het feit dat Bortko soms letterlijke namen gebruikt die in de roman nooit genoemd zijn. Zoals bijvoorbeeld НКВД. Bortko verantwoordt zich door te zeggen dat het moeilijk is om de subtiliteit die Bulgakov gebruikte over te brengen naar het witte doek. Soms is de kritiek erg tegenstrijdig. Aan de ene kant wil men niet dat men Bulgakovs tekst letterlijk naar het scherm overbrengt omdat dit te langdradig zou worden. Anderzijds kreeg Bortko commentaar toen hij het woord solovki in lagery veranderde om het voor de jongere generatie begrijpelijker te maken. Niemand vond Begemot geslaagd. Ook Margarita's vlucht wordt bekritiseerd. Maar Bortko merkt in dit verband terecht op dat het een filosofische roman is, en niet Harry Potter. Als men Bortko vraagt of hij de critici ziet als een hedendaagse Latunskij zegt hij dat het merendeel van de mensen erg blij is met de film, en dat hij het beledigend vindt dat enkelen stellig weigeren om hun perceptie te veranderen.

Bortko kreeg gelukkig ook enkele positieve reacties. Zo vonden vele kijkers de vertolking van Berlioz, Bezdomnyj en Korov'ev erg geslaagd omdat ze zo komisch waren. De moeilijkheid is om de komedie van de roman, die geschreven is onder de Sovjetmacht, over te brengen naar de hedendaagse tijd en tegelijkertijd de integriteit van de tekst en de humor nog steeds te bewaren.

Ondanks al de negatieve commentaren en jaren van polemiek zaten de Russische kijkers toch gekluisterd aan hun tv-scherm. Bortko geeft in dit verband een erg passend citaat: *‘Мыши кололись, плакали, но продолжали есть кактус⁹²’.*

⁸⁹ http://www.mignews.com/news/interview/cis/180206_192635_56773.html

⁹⁰ <http://www.rg.ru/2005/12/20/master-margarita.html>

⁹¹ http://www.rutv.ru/typreg_rnews.html?typreg_id=102002&type_id=8&mid=&id=103993&cid=565&d=0

⁹² http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/2263.html?no_cache=1&cHash=24580a2861

7. Personages in de film

Om een beter zicht te krijgen op de receptie van de film bij de kijkers is het relevant om te bekijken hoe de kijkers reageerden op de verschillende personages. In dit verband is er opnieuw een onderzoek uitgevoerd door ВЦИОМ⁹³. 11% van de ondervraagden, dit omvat 15 miljoen mensen, vindt dat het beste acteerwerk wordt gegeven door Anna Koval'čuk, die Margarita speelt. Verder vindt 7% dat Oleg Basilašvili het beste speelt als Woland. Voor 6 % van de kijker gaat de voorkeur uit naar Abdulov die Korov'ev speelde. Ondanks al de kritiek op de animatie van Begemot wordt de pratende kat door 3 % van de kijker gekozen als beste acteur, dit wil zeggen dat ongeveer 5 miljoen kijkers de kat wel aangenaam vinden om naar te kijken⁹⁴.

7.1. De Meester

Voor Bortko was het erg moeilijk om de Meester over te brengen naar het grote scherm. De voornaamste reden voor deze moeilijkheid is dat we zo weinig weten over de Meester. Vreemd genoeg heeft de lezer het gevoel dat hij alles weet over dit personage, maar eigenlijk wordt er bitter weinig prijsgegeven over zijn identiteit. Om dit mysterie te ontrafelen en een geloofwaardig filmpersonage van de Meester te creëren stelde Bortko zich enkele vragen: hoe oud is de Meester? Waarmee hield hij zich bezig in 1917? Aan welke kant stond hij? Bortko gelooft dat de Meester ongeveer 40 jaar oud is, en dat hij als intelligent persoon, de aard van de nieuwe macht begreep. Desalniettemin leeft de Meester in de USSR. En dit is een compleet ander land, waarmee hij totaal geen connectie heeft. Hierin ligt volgens Bortko de tragedie van de Meester, en de regisseur wil dit ook zo naar voor brengen.

Voor de rol van de Meester werd eerst de acteur Vladimir Maškov gevraagd. Maar omdat hij al 2 contracten had getekend voor Hollywood, werd uiteindelijk Aleksandr Galibinu gecast voor de rol. Galibinu is een bekende acteur die in al meer dan 20 films gespeeld heeft. Hij speelde onder meer een rol in: *Трактир на Пятницкой*, *Мужество* en *Красная корона*. Zijn bekendste rol voor hij de Meester mocht vertolken was deze van Nicolaas II in de film *Романовы. Венценосная семья*.

De stem van de Meester werd ingesproken door Sergej Bezrukov, omdat Galibinu's stem niet krachtig genoeg was. Hoewel Galibinu niet de absolute favoriet van de kijker is, vindt men toch dat hij een geloofwaardige vertolking van de Meester heeft neergezet. Hij bracht een charmant en fascinerend personage naar voor dat in de smaak viel bij het merendeel van de kijkers.

⁹³ http://www.mignews.com/news/interview/cis/180206_192635_56773.html. Всероссийский Центр Изучения Общественного Мнения

⁹⁴ Ibidem

7.2. Margarita

Margarita werd in de verfilming van Bortko vertolkt door de schoonheid Anna Koval'čuk. Toen het bekend werd dat er een Russische verfilming van *De Meester en Margarita* zou komen, werd er meteen veel aandacht besteed aan de rol van Margarita. Het publiek vroeg zich af hoe het Bal van Satan, waar alle dames in negligés rondlopen, uitgebeeld zou worden op het witte doek. In de serie is Margarita gekleed in een korset dat niet minder dan 16 kilogram woog, verder droeg ze een ijzeren kroon en ijzeren schoenen. Koval'čuk heeft ongetwijfeld erg afgezien om de rol van Margarita op een geloofwaardige manier te spelen: *'приходилось еще и летать вверх ногами - на теле до сих пор остались следы'*⁹⁵.

Hoewel ze door het publiek is gekozen tot favoriete personage van de serie, kreeg ze ook wat kritiek. Zo vonden een aantal kijkers dat *Margarita's vlucht* er absoluut niet geloofwaardig uitzag en dat het leek alsof ze niet correct op de bezemsteel zat. Aangezien deze kritiek eerder aan het adres van Bortko gericht is verdedigt hij zichzelf en zijn actrice: *'Мне хочется, чтобы зритель был готов к тому, что "Мастер и Маргарита" - это не только полеты Маргариты. Это сложный философский роман. Это - менипья, особый литературный жанр, где сплетено несколько сюжетных линий, а в результате этого сплетения вырастает новый смысл'*⁹⁶.

7.3. Woland

Voor de rol van Woland koos Bortko voor Oleg Basilašvili. Dit is een vreemde keuze aangezien Woland in de roman ongeveer 40 jaar oud is, terwijl Basilašvili in 2005 aan zijn 71^e levensjaar toe was. De regisseur verdedigt hier opnieuw zijn keuze. Hij zegt dat er twee soorten cinema zijn. De eerste soort is 'zuivere cinema' en de tweede vertelt een verhaal. De tweede soort van cinema is Bortko's stijl. Maar om een verhaal te vertellen, heeft men een superartiest nodig. En dit is volgens Bortko Oleg Basilašvili⁹⁷.

Toen de serie voor het eerst uitgezonden werd, vroegen de kijkers zich af hoe Satan en, meer precies, Woland eruit moet zien. Na analyse van de roman werd het plots erg onbegrijpelijk waarom juist Basilašvili de rol van Woland mocht vertolken. De beschrijving van Woland in de roman is de volgende: *'Раньше всего: ни на какую ногу описываемый не хромал, и росту был не маленького и не громадного, а просто высокого. Что касается зубов, то с левой стороны у него были платиновые коронки, а с правой - золотые. Он был в дорогом сером костюме, в заграничных, в цвет костюма, туфлях. Серый берет он лихо заломил на ухо, под мышкой нес трость с черным набалдашником в виде головы пуделя. По виду - лет сорока с лишним. Рот какой-то кривой. Выбрит гладко. Брюнет. Правый глаз черный, левый почему-то зеленый. Брови черные, но одна выше другой. Словом – иностранец'*⁹⁸.

⁹⁵ http://www.rutv.ru/typreg_news.html?typreg_id=102002&type_id=8&mid=&id=103993&cid=565&d=0

⁹⁶ <http://www.rg.ru/2005/12/20/master-margarita.html>

⁹⁷ <http://www.rusactors.ru/story/master/mim10.shtml>

⁹⁸ БУЛГАКОВ М., стр. 12-13

Natuurlijk kwam het personage dat Basilašvili naar voor bracht helemaal niet overeen met deze omschrijving. Het duurde dan ook niet lang voor de kritiek volgde. Basilašvili, in de serie gekleed in een modern zwart kostuum, zou je absoluut geen 40 jaar oud schatten, eerder 60-65 jaar. Meteen daarop volgt de kritiek dat Basilašvili al jaren geen bruine haren meer heeft. Ook de grijze baret ontbrak aan het plaatje. Over het uiterlijk van de acteur volgt er nog commentaar. Zo zijn Wolands ogen verschillend gekleurd, waarbij er een oog altijd recht vooruit kijkt, terwijl de acteur die Wolands rol vertolkte gezonde ogen had in dezelfde kleur. Om de authenticiteit van Bulgakovs roman te bewaren had Bortko hier gemakkelijk gebruik kunnen maken van gekleurde lenzen. Verder vinden vele kijkers Basilašvili niet geloofwaardig in de rol van Satan. Hij speelt volgens de kijker erg getalenteerd en vol overgave, maar zijn gezicht is te menselijk en zijn ogen te eerlijk.

De commentaar is gelukkig niet helemaal negatief. Een positief punt is dat hij wel de juiste arrogante en strenge stemtoon heeft⁹⁹. Door sommigen wordt gezegd dat zo'n Woland moet gezien worden als een creatieve vondst van de regisseur. Men vindt dat Basilašvili een zekere kleur geeft aan het hele gebeuren, hoewel deze kleur verschilt van die van Bulgakovs roman. In de roman drukt Woland erg weinig emotie uit, maar Basilašvili geeft hier een draai aan en maakt zo de dialogen interessant op het witte doek. Sommige critici claimden dat *De Meester en Margarita* niet verfilmd kon worden omwille van de personages uit de roman, die volgens deze critici karakterloos zijn. Dit kon niet verfilmd worden omdat men in het dagdagelijkse leven niet op zo een manier spreekt. Maar het kon blijkbaar wel. De solide Basilašvili speelt dus een belangrijke rol in het stabiliseren van de actie, hij behoudt de spanning op plaatsen waar het nodig is.

De algemene conclusie is dus dat hoewel Basilašvili uiterlijk helemaal niet lijkt op Woland, hij absoluut zijn mannetje kan staan, en desondanks al de uiterlijke kenmerken die hem tegenwerkten, een geloofwaardige Woland neerzette.

7.4. Jezus

Om de rol van Jezus te kunnen vertolken moet je als acteur erg stevig in je schoenen staan. Het is één van de bekendste figuren ter wereld. Bovendien stond de acteur, Sergej Bezrukov, in heel Rusland bekend als Saša Belogo uit *Бпузада*. Ondanks het feit dat het erg moeilijk was voor de Russische kijker om Bezrukov te zien als een geloofwaardige Jezus, sloeg de acteur uiteindelijk toch in zijn opzet. De algemene commentaar was dat hij een aura van hulpeloze deugdelijkheid om zich heen heeft hangen, dat de vertolking uiteindelijk wel geloofwaardig maakte.

7.5. Pontius Pilatus

De 5^e procurator van Judea werd vertolkt door Kirill Lavrov. Bortko koos voor Lavrov omdat hij volgens hem perfect was voor de rol van Pilatus. Pontius Pilatus is een verstandige en levenswijze man die perfect weet hoe de dingen werken. Hij begrijpt hoe de radaren van het systeem draaien en welke regels hij moet volgen om te overleven. Maar op een dag komt er

⁹⁹ <http://lenta.ru/articles/2005/12/21/mm/>

een man die de procurator zegt dat hij een eerlijk leven moet leiden, en dat zijn leven verkeerd ingedeeld is. Hij spreekt erg overtuigend, en als Pilatus de man zijn raad zal opvolgen wil dit zeggen dat heel zijn leven overhoop gehaald zal worden. Volgens Bortko is Lavrov de perfecte man om deze innerlijke kwelling uit te beelden. Deze acteur heeft namelijk jarenlange ervaring, en de kijker onthoudt de rollen die hij speelde omwille van zijn overtuigend en krachtig spel. Bortko heeft hiermee de absoluut juiste beslissing genomen, volgens de critici speelt Lavrov de rol van Pilatus met de minuut overtuigender: *‘Пилата играет Кирилл Лавров - с каждой минутой убеждая, что Пилат умудрен жизнью, и от бойцовского его духа осталась только несгибаемая воля и смертоносное ехидство похож скорее на язвительного учителя математики, который не по воле страшной болезни гемикрании ведет странные разговоры с арестованным, а вполне сознательно пытается использовать Иешуа как пешку в борьбе за власть с первосвященником Каифой*¹⁰⁰.

Er is echter één gebrek bij de uitbeelding van Pilatus. Lavrov kan namelijk altijd overtuigen dat het goed altijd over het kwaad zal zegevieren. Het nadeel volgens de critici hiervan is dat Lavrovs Pilatus op een onbewuste manier naar het goede en ware op zoek gaat, terwijl Bulgakovs Pilatus enkel in eigenbelang handelde. Hij ging op zoek naar een verlichting van de helse pijnen die hij dagelijks moest doorstaan. Bortko vertelde in interviews dat hij opzettelijk zo een Pilatus naar voor wou brengen. In de rol van Pilatus is er, in tegenstelling tot die van Jezus en Woland, geen bovennatuurlijke opdracht. Er moest enkel beslist worden of Pilatus op een goede of op een kwade manier uitgebeeld zou worden. In Bulgakovs roman laat Pilatus zijn gele tanden zien, samen met zijn zieke, dode ogen, hij heeft een scheve grijns en gelige wangen. De critici zijn het er unaniem over eens dat Lavrov Pilatus op een sublieme manier vertolkte. Eén criticus vindt zelfs dat Lavrov een Oscar mag ontvangen voor het tot leven brengen van deze wrede tiran.

7.6. Bezdomnyj

De poëet Ivan Bezdomnyj is een man die met zijn twee benen in zijn tijd staat. Hij gelooft onvoorwaardelijk in de ideeën van de partij. Hij heeft absoluut niet door wie er voor hem verschijnt in de vorm van Woland, hij weet enkel dat hij een vijand is. Het interessante is dat de dingen die Bezdomnyj meemaakt voor hem heel ernstig zijn, terwijl het voor het publiek voor een komische noot zorgt. Toen Berlioz niet terugkwam verloor Bezdomnyj zijn leider, de toeziende kracht. Voor de buitenwereld lijkt het alsof Bezdomnyj gek is geworden, terwijl hij eigenlijk op een logische manier omgaat met de schokkende gebeurtenissen die hem overkwamen. Het meest interessante aan de figuur van Bezdomnyj is dat hij een algehele transformatie doormaakt. Hij begint als volgzaam pupil van Berlioz, later neemt Woland Berlioz' taak over en als laatste neemt de Meester de rol van leraar op zich. Als Bezdomnyj uiteindelijk uit deze kring geraakt is hij een volledig ander mens, die de waarheid achterhaald heeft.

Bezdomnyj wordt volgens de kijker op een geniale en hilarische manier vertolkt door de acteur Vladislav Galkin. Volgens de critici verliest Galkin geen seconde zijn gezichtsexpressie. Al de scènes waar Bezdomnyj in voorkwam zijn geliefd bij het publiek. Hij is een van de

¹⁰⁰ http://www.vokrug.tv/article/show/Master_i_Margarita_effekt_seprii/

figuren die de serie aantrekkelijk maakt voor de jeugdige kijker, en zorgt voor een komische noot waardoor de kijker met een glimlach aan het scherm gekluisterd blijft.

7.7. De bende van Woland

De trawanten van Woland zorgen eveneens voor een komisch effect en worden volgens de kijker erg geloofwaardig vertolkt. Zowel Azazello als Korov'ev zien er bijna uit zoals in de roman. Aleksandr Filippenko, die de rol van Azazello vertolkt in de verfilming van Bortko, speelde eerder de rol van Korov'ev in de verfilming van Jurij Kara. De bende van Woland wordt dus door het publiek gezien als geloofwaardig en aangenaam om naar te kijken¹⁰¹.

Sommigen bekritiseerden uiteraard de ongeloofwaardigheid van Begemot. Bortko heeft duidelijk zijn uiterste best gedaan met het budget dat hij ter beschikking had, maar in het geval van Begemot was het niet voldoende.

8. Ontbrekende elementen in de film

Ondanks het feit dat Bortko's verfilming zo uitgebreid is, zijn er toch sommige elementen uit het boek die ontbreken in de film. Zo ontbreekt het doodsvonnis van Jezus dat Pilatus voor de massa uitspreekt. Ook de droom van Nikanor Ivanovič, die zo een belangrijke filosofische betekenis heeft, komt niet voor in de film. Eveneens de consultatie van de *буфетчик* bij de arts, na zijn bezoek aan het appartement waar Woland en zijn bende hun intrek hebben genomen, ontbreekt in de film. Verder ontbreekt de scène met Margarita op de trolleybus onderweg naar *Александровский сад* en Margarita's gesprek met het jongentje nadat ze het appartement van Latunskij kort en klein heeft geslagen. Het merendeel van de details van Margarita's vlucht van Latunskij's appartement naar het meer zijn eveneens vergeten, behalve de ontmoeting met Nataša die op een zwijn zit. Ook het schaakspel van Woland en Begemot (volgens de roman zouden de schaakstukken levend zijn) werd geknipt. Dit zou een heel interessant stuk kunnen zijn om te verfilmen, ware het niet dat Bortko deze film moest maken met een erg beperkt budget. Dit is waarschijnlijk de reden waarom deze scène achterwege is gelaten. Ook alle scènes met Abadon ontbreken. En zowel het gesprek tussen Begemot, Gella en Woland na het bal, als het gesprek tussen Woland, Korov'ev en Begemot na de brand in het Griboedovhuis werden niet verfilmd¹⁰². Het feit dat er enkele belangrijke scènes ontbreken is waarschijnlijk te wijten aan Bortko's beperkte budget. Vooral de scènes met Nikanor Ivanovič' droom en het schaakspel zouden een fortuin kosten aan animatie en special effects.

¹⁰¹ <http://www.russ-yug.ru/article/1495/>

¹⁰² <http://magazines.russ.ru/voplit/2009/4/ga8.html>

9. Vergelijking ontvangst film en roman

Als we de reactie van het Russische volk op de roman vergelijken met de reactie op de film vinden we treffend veel punten van vergelijking. Ten eerste veroorzaakten zowel de roman als de film enorm wat ophef.

Toen de roman voor het eerst werd gepubliceerd zagen velen het als een belangrijke literaire gebeurtenis die mogelijk een dieper inzicht zou kunnen verschaffen in de Sovjetliteratuur van die tijd. Bulgakovs werk moest echter niet lang wachten op een stevige dosis kritiek. Allereerst vond men dat het werk tekort schoot in de uitvoering van het centraal concept. Men vond dat de verschillende verhaallijnen niet adequaat in elkaar overvloedden. Maar de strengste kritiek kreeg Bulgakov van de Sovjetcritici. De eerste evaluatie kwam van Skorino. Ze vond de roman chaotisch en irrationeel. Het Jezus-verhaal zou passiviteit prediken en het fantastische element zou de materialistische levensvisie van de Sovjetmens ondermijnen. De Meester verzaakte aan zijn sociale plicht door zich terug te trekken in de anonimiteit. Ook Margarita ontsnapte niet aan Skorino's strenge oordeel en werd veroordeeld omdat ze een pact met de duivel sloot. Tegelijkertijd werd er ook een positief artikel geschreven over *De Meester en Margarita*. Vinogradov zag de fantastiek uitgedrukt in de roman als een uiting van ware kunst. Vinogradov was niet de enige die de roman wel kon smaken. Ook de liberale criticus Vladimir Lakšin vond dat de roman een zekere waarde had. Hij zag het werk als een regelrechte aanklacht tegen de misdaden van het Stalinistische Rusland. De Meester was volgens hem geen zwakke schakel in de Sovjetmaatschappij, maar eerder een ten onrechte vervolgd genie. Woland werd door hem bestempeld als het zwaard der gerechtigheid. Lakšins standpunt werd volledig ondermijnd door het oordeel van de neostalinist Gus'. Hij vond dat de Meester geïsoleerd leefde van zijn volk, het concept van 'absolute vrijheid van schepping' niet vatte en de verantwoordelijkheid van de sovjetkunstenaar niet begreep. Uiteindelijk bleek dat de liberale en conservatieve critici het werk gebruikten om een politieke vete uit te vechten. Op deze manier werd er geen objectieve mening gegeven over de roman. De liberalen en de conservatieven konden niet tot een consensus komen en de mening van Gus' werd uiteindelijk het officiële standpunt van de Sovjet-Unie.

Maar gelukkig kon het volk van de Sovjet-Unie de roman wel appreciëren. De roman werd gespreksonderwerp nummer één en er werd druk gespeculeerd over de inhoud. De lezers werden verbaasd door de krachtige satire en verbluft door de aanwezigheid en erkenning van een historische Jezus.

Vergelijkend met de ontvangst van de roman zien we dat de film eveneens met enorm veel interesse en kritiek onthaald werd. De serie werd al bekritiseerd voor ze af was. Mensen waren sceptisch en geloofden niet dat Bortko ooit het niveau van Bulgakov zou halen. Het Russische volk hecht enorm veel waarde aan zijn literaire erfenis en vond het niet leuk dat er aan een klassieker geprutst werd. Men hechte ook enorm veel bijgeloof aan de roman en geloofde dat het boek vervloekt was. Door de vloek zou het onmogelijk zijn een verfilming te maken. Bortko slaagde er echter wel in. Toen de film uiteindelijk werd uitgezonden, werd de vorm bekritiseerd. De kijker vond dat een serie niet de juiste format was voor de verfilming van *De Meester en Margarita*. Enerzijds wist de kritische kijker dat de integrale inhoud van de roman niet op een effectieve manier in een filmvorm van 2u gegoten kon worden. Daarom waren ze aanvankelijk ook erg enthousiast over het idee van een verfilming in de vorm van

een tiendelige serie. Anderzijds was de kijker ontevreden met het feit dat de magie week na week onderbroken werd. Ook werden de special effects genadeloos afgekraakt. De kat Begemot was amateuristisch en ongeloofwaardig en de vlucht van Margarita zag er niet realistisch uit. Bortko slaat hier de bal terug en vertelt de strenge critici dat *De Meester en Margarita* belangrijk is omwille van de filosofische waarde en niet om de stunts. Desalniettemin zijn de diabolische wezens en avonturen onmisbare elementen van de roman. De minpunten die over het algemeen ook genoemd worden zijn het ontbreken van enkele figuren die het boek kleur gaven, zoals Annuška, dokter Kuz'min en de duivelse Abadon. Verder kreeg Bortko ook kritiek omdat hij zich niet nauwkeurig aan de tekst van Bulgakov heeft gehouden. Bortko noemt letterlijke namen die in de roman nooit gebruikt zijn, zoals bijvoorbeeld КБД. De reden hiervoor is dat het erg moeilijk was voor de regisseur om de subtiliteit van de roman op een getrouwe manier naar het witte doek over te zetten zodat het nog steeds begrijpelijk zou zijn voor de gewone kijker. Over het algemeen kan gesteld worden dat de serie grotendeels negatieve kritiek kreeg. Er waren gelukkig ook enkele positieve reacties. Zo vond het merendeel van de kijkers de vertolking van Berlioz, Bezdomnyj en Korov'ev erg geslaagd. De drie aparte verhaallijnen werden eveneens adequaat weergegeven door een goed gehanteerde afwisseling van kleur en zwart-wit.

Bortko bleef dermate trouw aan de geest van de roman dat zelfs de grootste sceptici hebben ingebonden. Op 29 december 2005 werden er 80 miljoen kijkers gemeten¹⁰³. Dit was een recordbrekend aantal. Hoewel sommigen koppig aan hun standpunt vasthielden, draaide het merendeel van de kijkers bij en kreeg Bortko uiteindelijk toch erkenning voor zijn werk. We kunnen besluiten dat zowel de film als de roman insloegen als een bom. Over de roman zijn er ontelbare studies geweest die tot op de dag van vandaag nog steeds doorgaan, en de verfilming is een van de meest besproken recente Russische projecten.

Ook in het leven van Bulgakov en Bortko lopen enkele parallelle lijnen. Zo hebben ze beiden enorm veel kritiek te verduren gehad op bijna al hun werken maar uiteindelijk werden ze beiden toch geapprecieerd voor hun kunst. Voor Bulgakov kwam de appreciatie jammer genoeg pas na zijn dood. Maar het is duidelijk dat hij een kunstwerk heeft geschreven dat zelfs na 70 jaar nog steeds sterke emoties teweegbrengt bij de Russische bevolking.

10. Enquête

Om de receptie van de verfilming en van de roman op een objectieve manier te vergelijken heb ik een enquête opgesteld en deze laten invullen door Russen van alle leeftijden en standen. Ik heb mensen van Russische afkomst ondervraagd omdat de roman duidelijk veel meer bekendheid heeft in zijn land van herkomst. De enquête werd ingevuld door Russen wonend in België, in Irkutsk en Moskou. Maar wat erg opvallend was, is dat er veel meer interesse en meewerking was in Moskou dan elders. De Moskovieten boden gewillig hun tijd en kennis aan over hun geliefde roman. De antwoorden komen dan ook grotendeels van de inwoners van Moskou. De resultaten van de enquête kunnen in de bijlage teruggevonden worden.

Een relevant feit is dat iedere deelnemer de roman gelezen heeft. De meesten lazen de roman omdat ze het werk beschouwden als een klassieker van de Russische literatuur. Treffend is dat

¹⁰³ <http://www.masterandmargarita.eu/nl/05media/filmbortko.html>

iedereen de roman opnieuw wil lezen. De gevleugelde zin *рукописи не горят* is uiteraard voor iedereen bekend, sommigen weten zelfs niet wanneer ze het citaat voor het eerst hoorden, de zin zit al in hun geheugen gegrift sinds hun vroege kindertijd. Dit is toch wel een bewijs dat de roman erg leefde onder de bevolking. Het feit dat elke deelnemer de roman nogmaals wil herlezen wil toch zeggen dat Bulgakov werkelijk iets buitengewoons gepresteerd heeft met dit werk. De redenen waarom de mensen de roman willen herlezen zijn uiteenlopend: voor velen is het eenvoudigweg hun favoriete boek. Maar velen lezen het steeds opnieuw omdat ze in de roman bij elke herlezing een nieuwe betekenis, een nieuwe laag terugvinden. Een van de deelnemers merkt op: *‘Перечитываю каждый год и каждый раз наслаждаюсь персонажами и сюжетом заново. Великая книга жизни’*.

Het merendeel van de ondervraagden vindt dat de roman absoluut invloed heeft gehad op de samenleving. De redenen hiervoor zijn opnieuw persoonlijk en uiteenlopend. De ene vindt dat het invloed gehad heeft simpelweg omdat het een cultroman is, de andere vindt het volgende: *‘Книга была запрещена очень долго, но о ней знали. Она символизировала запрещенные мечты и свободу. Ее потом читали в самиздате, она была не похожа ни на что другое до нее прочитанное. К тому времени сатира ее была не столь важна как ее магия. А еще книга предоставила мне первую инфогмацию о библии. Я до сих пор ее шуточно называю "Евангелие от Булгакова"’*. Hoewel het merendeel vindt dat de roman invloed heeft gehad op de maatschappij moet dit toch ietwat genuanceerd worden. Een aantal mensen geloven wel dat het boek invloed gehad heeft in de tijd dat het pas uitkwam, maar dat de boodschap van de roman in de hedendaagse maatschappij niet meer relevant is. Voor de ondervraagden is de roman wel erg belangrijk geweest in hun persoonlijk leven. De meesten zien de roman als naar een ware cultroman. De interesse neemt enorme proporties aan en het werk had bij sommigen een erg diepgaande invloed: *‘Я осталась ошеломлена силой слога, различными стилями и глубокой философией этой книги. Больше всего меня поразило совершенно уникальное представление автором Иисуса Христа-более "очеловеченный" и в то же время всемогущий, намного сильнее Воланда, ведь именно он решают судьбу мастера и Маргариты, даже предписывая ему: "чтобы ты взял с собою Мастера и наградил его покоем". И ответ последовал: "А что же вы не берёте его к себе в свет?" — вопрошает Сатана посланца Того, Чьё имя на этот раз не произносится, и слышит ответ: "Он не заслужил света, он заслужил покой". "Передай, что будет сделано, — ответил Воланд и прибавил, причём глаз его вспыхнул: — И покинь меня немедленно.’* Deze lezer kent stukken van de roman uit het hoofd en legt er een diepere filosofische betekenis in.

Niet iedereen heeft de verfilming van Borko gezien, maar wel bijna iedereen heeft ervan gehoord. Het nieuws van de verfilming werd verspreid via reclame, en het feit dat vrienden en familieleden de serie volgden. Treffend is dat bij de vraag *‘heeft de film invloed gehad op de maatschappij?’* het merendeel hier *‘nee’* antwoordt. Dit is een beetje contradictoir aangezien er zoveel heisa rond de verfilming is geweest. De deelnemers geven wel toe dat er in het dagdagelijks leven veel over de film gepraat werd. Ondanks al de negatieve kritieken op Borko's verfilming vindt hier het merendeel dat de verfilming interessant en waarheidsgetrouw is. De film heeft evenwel op de deelnemers geen persoonlijke invloed gehad.

Iedereen vindt het boek beter dan de film. Opmerkelijk is dat ondanks dit feit het merendeel van de deelnemers vindt dat een klassieker van de literatuur verfilmd mag worden. Ze zijn het er allemaal over eens dat het een moeilijke en ondankbare taak is, maar dat een verfilming een groter publiek bereikt en de jongeren kennis laat maken met de groten der literatuur.

Verder vroeg ik me af wat volgens de kijker het meest in de verf wordt gezet in de verfilming van Bortko. Was dit de satire op het stalinistische Rusland? Het autobiografische element? Het allegorische verhaal of eventueel nog iets anders? Hier was er echter helemaal geen consensus over. Hoewel het gros van de kijkers vindt dat het allegorisch element de hoofdrol speelt, is dit geen overtuigende meerderheid. Dit wil misschien zeggen dat Bortko erin geslaagd is om al de nuances en verhaallijnen op een geloofwaardige manier in de film te incorporeren.

Om te besluiten kunnen we stellen dat de roman, 70 jaar nadat Bulgakov hem voltooide, nog steeds leeft in de harten van de Russische, en dan vooral van de Moskouse bevolking. Mensen die opgegroeid zijn met de roman zullen hem waarschijnlijk blijven herlezen. En dankzij de verfilming van Bortko maakt de jongere generatie opnieuw kennis met een van de klassiekers van de Russische literatuur. Sinds de verfilming van Bortko uitgezonden werd, wordt er 30 keer meer gevraagd naar *De Meester en Margarita* in de boekhandels. Dit is een bewonderenswaardige verdienste van een getalenteerde regisseur.

11. Besluit

Michail Bulgakov was een buitengewoon creatief schrijver met heel wat indrukwekkende werken op zijn palmares. Hij scheef prachtige werken zoals *De Witte Garde*, *Hondenhart* en *De Eieren der Rampp-spoed*. Maar de meeste beroemd- en beruchtheid verwierf de schrijver met zijn meesterwerk: *De Meester en Margarita*. In dit werkstuk gingen we op zoek naar de waarheid achter het mysterie van deze roman. We gingen dieper in op het turbulente leven van de schrijver en keken naar de achtergrond waarin Bulgakov zijn inspiratie heeft gevonden voor dit magnum opus. De schrijver is geboren in 1891 en groeide dus op in de laatste jaren van het tsaristisch regime. Tijdens de burgeroorlog en na de revolutie stond hij aan de zijde van de Witten. Toen Stalin aan de macht kwam werden Bulgakovs werken, ondanks het feit dat ze erg succesvol waren bij het publiek, verboden. Bulgakov begon ondanks de Sovjetboycot, toch opnieuw te schrijven. Hij begon aan *De Meester en Margarita*, wetend dat dit werk enkel na zijn dood gepubliceerd zou kunnen worden. Bulgakov beet zich vast in het werk en creëerde op deze vastberaden manier een prachtig literair testament. Het resultaat was een buitengewoon filosofisch verhaal, opgebouwd uit drie perfect in elkaar geweven delen, met zowel autobiografische, satirische en allegorische relevantie. Een dergelijke inhoud en stijl was ongezien en toen het boek in 1966 voor het eerst gepubliceerd werd, ging er een schok door de literaire wereld. Het werk werd beschouwd als dé cultroman van die tijd. De roman kreeg wel kritiek van de sovjetcritici, maar het Russische volk was helemaal weg van de duivelse roman. Na de val van de Sovjet-Unie heeft de status van deze roman een evolutie doorgemaakt. Het wordt nu beschouwd als een onontbeerlijke klassieker van de Russische literatuur. Van generatie op generatie is het belang van dit werk doorgegeven en op deze manier leeft Bulgakov, 70 jaar na zijn dood, nog steeds verder via zijn kunst.

Niet alleen zijn er vele boeken vol geschreven in een poging het ingewikkeld werk te analyseren, maar ook zijn er door de jaren heen talloze kunstzinnige adaptaties gemaakt van dit buitengewoon werk. Het boek werd een inspiratie voor tekenaars, schilders, dansers en zelfs rock-'n-roll legendes. Maar de meest omstrede adaptatie was de verfilming. Aangezien een visuele interpretatie niet meer veel aan de verbeelding zou overlaten, werden alle pogingen tot verfilmen van *De Meester en Margarita* met veel scepsis onthaald. Er bestaan

intussen 8 verfilmingen van het werk. Vóór de verfilming van Bortko slaagde geen enkele Russische regisseur erin om de geschreven taal van de roman over te zetten naar het witte doek. De Russische regisseur Jurij Kara deed een poging om zijn verfilming uit te brengen, maar mislukte in zijn opzet. Door dit feit ontstond er in Rusland het geloof dat het onmogelijk was om deze klassieker te bewerken. Maar de nuchtere regisseur Vladimir Bortko schonk geen aandacht aan dit volkse bijgeloof en maakte in 2005 een verfilming in de vorm van een serie. 5 jaar na de verfilming stierven 4 van de hoofdrolspelers, waarvan 3 aan kanker. Dit gooide natuurlijk olie op het vuur en intensiverde de mystiek en het bijgeloof rond de roman. De verfilming kreeg nog voor hij af was stevige kritiek. De lezers vonden het niet kunnen dat deze klassieker, waarvan ze een duidelijk beeld in hun fantasie hadden gevormd, zou bewerkt worden. Men geloofde niet dat een verfilming dezelfde intensiteit en diepgang als de roman zou hebben.

Bulgakov heeft door allerlei tegenstand en moeilijkheden moeten geraken om zijn werk te creëren. In de omstandigheden waarin hij leefde is het werkelijk bewonderenswaardig dat de roman er uiteindelijk effectief gekomen is. Bortko kreeg eveneens veel weerstand te verduren en het is werkelijk ongelooflijk dat de regisseur, ondanks al de kritiek, een sponsor vond die hem genoeg vertrouwde om hem op sleeptouw te nemen. Ook hier kunnen we stellen dat dankzij de doorzettingskracht van de kunstenaar het werk er uiteindelijk gekomen is.

De kritiek op de verfilming was enorm veelzijdig, het ging van kritiek op de acteurs tot kritiek op de format van de serie. De film was op een bepaald punt, wel in mindere mate dan de roman, gespreksonderwerp nummer één. De mensen waren er gewoon rotsvast van overtuigd dat het werk zou floppen. Maar ondanks de sterke scepsis onder de bevolking, zaten er 40 miljoen Russen voor de beeldbuis om de eerste aflevering van *Master i Margarita* van Bortko te kunnen zien. Het bleek dat 31 miljoen kijkers de serie wel goed vonden. Maar de andere 9 miljoen bleef kritiek hebben¹⁰⁴. Er werd commentaar gegeven op de letterlijke overbrenging van Bulgakovs tekst naar het scherm, dit zou te langdradig zijn. Tegelijkertijd zijn er stukjes in de verfilming waar Bortko de tekst dan niet letterlijk overnam. Hier werd opnieuw kritiek op gegeven omdat de regisseur nu niet trouw bleef aan de roman. Verder werden de special effects en de keuze van sommige acteurs afgebroken. Net als de roman veroorzaakte de film veel ophef. De grootste verdienste van Bortko is, volgens de deelnemers van mijn enquête, het feit dat hij Bulgakovs klassieker bekend maakte voor een veel groter publiek. Jongeren kijken sneller naar een film dan dat ze beginnen lezen aan een zware filosofische roman. Ook na de uitzendingen zijn de verkoopcijfers van Bulgakovs roman de lucht in geschoten. Dankzij Bortko hebben vele kijkers een stukje Russische geschiedenis en literatuur meegekregen, waarmee ze anders misschien nooit hadden kennis gemaakt. Besluitend kunnen we stellen dat Michail Bulgakov een fenomenale roman heeft geschreven die nog steeds erg diepgaande emoties teweegbrengt bij zijn lezers en dat Vladimir Bortko via zijn kunst een nieuwe hype rond de roman gecreëerd heeft. Zowel Bulgakov als Bortko bewezen dat ware kunst eeuwig en onveranderlijk is, en dat ondanks alles: *Всё будет правильно, на этом построен мир*¹⁰⁵.

¹⁰⁴ http://www.mignews.com/news/interview/cis/180206_192635_56773.html

¹⁰⁵ БУЛГАКОВ М., стр. 405

12. Резюме

Булгаков был талантливым писателем, жившим шумошной жизнью. В его жизни ему пришлось пережить много неудач. Булгаков разводился два раза и имел очень плохое здоровье. Несмотря на то, что он написал много известных книг и спектаклей, был бойкотирован советскими критиками. Уже к 1929 году все его спектакли были запрещены, а также публикация книг стала невозможна. Но Булгаков был неостановим и в 1928 году начинал писать свой шедевр *Мастер и Маргарита*. В секрете, мучаясь паранойей и стрессом, боролся Булгаков до последнего вздоха, чтобы отправить свое послание миру. Спустя 26 лет роман Булгакова появился в литературном мире и потряс читателя сильнейшим образом. Его смелый роман незамедлительно стал культовым романом. Даже сейчас, спустя 70 лет с тех пор как Булгаков закончил свой роман, большинство русских считают его роман классиком русской литературы. Книга живет в народе: до сих пор употребляются лозунги, крылатые выражения и цитаты в повседневной жизни русского народа. Роман Булгакова вдохновил многих артистов и людей искусства, по его роману не однократно ставились спектакли. От балета до хаус-музыки, Булгаков продолжает жить.

Русский режиссер Владимир Бортко также был вдохновлен романом Булгакова и поставил многосерийный сериал по книге *Мастер и Маргарита*. Как только стало известно, что по одноименному роману снимается фильм, пошла волна реакций, такая же как бурная что и в то время когда впервые вышла книга *Мастер и Маргарита*. Фильм стали критиковать до того как он появился на экране. Литературные критики и простой народ считали, что это плохая идея губить классика. Тем временем выросла большая легенда вокруг романа. Суверие гласит, что тот который попытается работать с этим романом о дьяволе, потерпит неудачу. Пять лет спустя после выхода этого фильма на экран, суверие укрепились в народе, скончались четыре исполнителя главных ролей фильма В. Бортко. Туман мистики до сих пор обволакивает роман *Мастер и Маргарита*. Но несмотря на критику, 40 миллионов зрителей были прикованы к экранам телевизоров, когда вышла первая серия. Постепенно фильм привлек зрителей к себе. Даже после сильной критики, проект Бортко можно считать успешным. Самое главное, что можно извлечь из этого рассказа - это то, что Булгаков создал шедевр, который по сей день живет в сердцах людей. Даже через 70 лет, переход от одного поколения к другому, от одного режима к другому, роман влечет читателей к себе, и любая работа над этим романом вызывает сильную реакцию у читателей. Этим романом Булгаков доказал, что искусство нельзя уничтожить - оно вечно и ... рукописи не горят!

13. Dankwoord

Graag zou ik Prof. Dr. Emmanuel Waegemans bedanken voor de begeleiding, waardevolle raad en tips. Ook bedank ik graag de heer Jan Vanhellemont, die zo vriendelijk was om mij te helpen met het verzamelen van relevante bronnen en betrouwbare informatie, en om mij in contact te brengen met deelnemers voor mijn enquête. Ook een bedankje aan al de mensen die zo bereidwillig waren om mijn enquête in te vullen.

14. Geraadpleegde literatuur

14.1. Nederlandse en Engelse Bronnen

- BARRATT A., *Between two worlds, a critical introduction to The Master and Margarita*, Oxford, Clarendon press, 1987.
- BOLEN V., Theme and Coherence in Bulgakov's *The Master and Margarita*, *The Slavic and East European Journal*, 1972, vol.16, nr. 4, p. 427-437.
- CURTIS J., *Manuscripten verbranden niet, Michail Boelgakov, een leven in brieven en dagboeken*, Amsterdam, Amber, 1992.
- CURTIS J., *Bulgakovs last decade, the writher as hero*, Cambridge, Cambridge University press, 1987.
- DELANEY J., *The Master and Margarita: The Reach Exceeds the Grasp*, *Slavic Review*, 1972, vol. 31, nr. 1, p. 89-100.
- ERICSON E. E., *The Satanic Incarnation: Parody in Bulgakov's The Master and Margarita*, *Russian Review*, 1974, vol. 33, nr. 1, p. 20-36.
- HABER C. E., *The Lamp with the Green Shade: Mikhail Bulgakov and His Father*, *Russian Review*, 1985, vol. 44, nr. 4, p. 333-350.
- PROFFER E., *Bulgakov: life and work*, Ann Arbor, Ardis, 1984.
- WAEGEMANS E., *De meester en Margarita, Michail Boelgakov, een sleutel tot de roman*, Antwerpen, Benerus, 2007.
- WRIGHT A. C., *Satan in Moscow: An Approach to Bulgakov's The Master and Margarita*, *PMLA*, 1973, vol. 88, nr. 5, p. 1162-1172.
- <http://www.masterandmargarita.eu/nl>
- http://adamash.blogspot.com/2005/12/russian-mini-series-of-mas_113582214528628164.html
- <http://thediaryjunction.blogspot.com/2010/03/manuscripts-dont-burn.html>

14.2. Russische bronnen

- БУЛГАКОВ М., *Мастер и Маргарита*, Москва, эксмо, 2009
- БУЛГАКОВЫ М. и Е., *Дневник Мастера и Маргариты*, Москва, Багриус, 2001.
- САХАРОВ В.И., *Михаил Булгаков: загадки и уроки судьбы*, Москва, Издательство 'Жираф', 2006.

- СОКОЛОВ Б., *Тайны Мастера и Маргариты: Расшифрованный Булгаков*, Москва, Яуза Эксмо, 2006.
- <http://www.peoples.ru/art/cinema/producer/bortko>
- http://www.mignews.com/news/interview/cis/180206_192635_56773.html
- <http://www.planetlive.ru/kim-master-i-margarita.html>
- <http://wek.com.ua/article/22475/>
- <http://vesti7.ru/news?id=4749>
- <http://www.rg.ru/2005/12/20/master-margarita.html>
- http://www.rutv.ru/tvpreg_rnews.html?tvpreg_id=102002&type_id=8&mid=&id=103993&cid=565&d=0
- http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/2263.html?no_cache=1&cHash=24580a2861
- <http://www.rusactors.ru/story/master/mim10.shtml>
- <http://lenta.ru/articles/2005/12/21/mm/>
- http://www.vokrug.tv/article/show/Master_i_Margarita_effekt_seprii/
- <http://www.russ-yug.ru/article/1495/>
- <http://magazines.russ.ru/voplit/2009/4/ga8.html>
- <http://trel.ru/newstext.mhtml?Part=14&PubID=22637>

14.3. Leesmateriaal

- СОЛОКОВ Б. В., *Булгаков энциклопедия*, Москва, ЭКСМО, 2005
- *Творчество Михаила Булгакова исследования и материалы, книга 2*, Санкт-Петербург, Наука, 1994.
- *Михаил Булгаков на исходе XX века*, Санкт-Петербург, 1999. МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РОССИЙСКИЙ ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ИСКУССТВ

15. Werktitels van De Meester en Margarita

^{Файтсеитовский роман} 1932 г.
 Великий канцлер Сатана. Вот
 и э. Шидно с нерош. Сергий богослов.
Он похвал. Подкова гинсиромца.

Глава I. ^{Жизнь мастера.}
^{Никогда не работавший с ~~подковкой~~.}
 В год зеката на Матриарших
 трудах похвалы сто мужам.
 Одна из них был лет тридцати пяти
 одет в демьянские зиримовские
 костюмы. Муха и миса гледи вврийк
 а голубу со галмисовым чешеро.
^{С тех лет предводит милому шурку.}
 Дружит ~~с~~ ^с ~~подковкой~~ ^{подковкой} ~~гидом~~. ^{У него}
 был в буре, каждаши носили кавалше
 "полотенце" и в титмелех чинных.
 Но голубу ни был с ержа.
 Оба чинилим оти журье. Ктитор не
 додсвиряд сидит хонку ритт буркливо
 бурдши так на ^{зидки} чркви, ктиторид
~~Бурдши~~ ^{Бурдши} ~~костюме~~ ^{костюме} ~~малом~~ ^{малом} ~~и~~
 Еуимлет Хител.

16. Bijlage: resultaten enquête

Question 1*

Профессия:

Text Answers (15)

	View
Systems Engineer	View
translator	View
аналитик рынка	View
--	View
юрист	View
студент	View
инженер	View
Филолог русского языка и литературы. В данный момент учусь в Варшавском университете на степень магистра политических наук.	View
Студент	View
не важно	View
Повар	View
fashion designer	View
Переводчик с испанского	View
Менеджер среднего звена	View
учитель	View

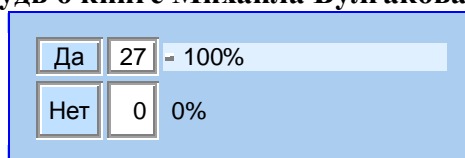
Question 2*

Возраст:

Range:	34 (17 to 51)
Average:	30.296296296296
Median:	30
Total responses:	27
Mode:	25

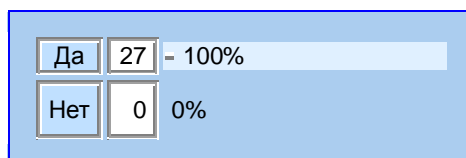
Question 3*

Слышали вы когда-нибудь о книге Михаила Булгакова "Мастер и Маргарита"?

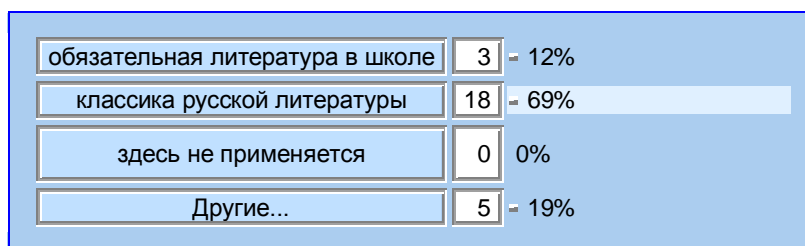
Question 4*

Читали вы книгу Михаила Булгакова "Мастер и Маргарита"?

Question 5

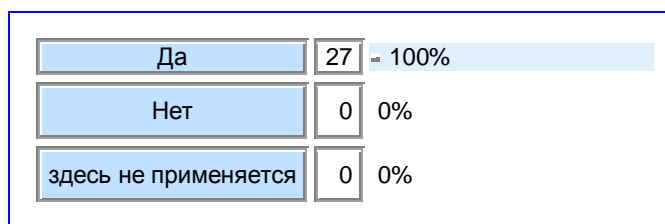
Почему вы читали книгу Михаила Булгакова "Мастер и Маргарита"?

ID		View Survey
1537457	no uze ochen ploho pomniu	View
1537828	советовали	View
1560965	but I loved it and reread it again 3 times	View
1584771	Мне посоветовали ее прочитать.	View
1598928	книга была полузапрещена и мне дал почитать знакомый-по секрету (70-е годы)	View

Question 6

Будите ли вы перечитывать книгу Михаила Булгакова "Мастер и Маргарита" еще раз?

Question 7

Почему да, почему нет?

Text Answers (15)

My favorite book. I read it first when I was 8 and try to read it at least once a year always discovering something new

[View](#)

[View](#)

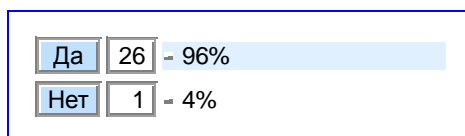
chitayu periodicheski. odna iz lyubiykh knig.

[View](#)

Это одна из моих самых любимых книг	View
есть книги которые хочется перечитывать эта одна из них	View
пишу дипломную работу	View
Притягивает, хочется перечитывать	View
Так как я читала эту книгу два раза-в 9 классе, а затем на втором курсе (в ВУЗ-е) должна отметить, что прочту еще раз так как в разном возрасте одно и то же произведение воспринимается по-разному, в следствии накопления опыта, знаний, расширения кругозора индивида.	View
Это одна из лучших книг, написанных Михаилом Афанасьевичем Булгаковым, также одна из моих любимых книг.	View
М и М - это одна из моих налюбимийших книг.	View
Наслаждение	View
each time I find new meaning	View
Перечитываю каждый год и каждый раз наслаждаюсь персонажами и сюжетом заново. Великая книга жизни.	View
периодически перечитываю, открываю новые грани каждый раз	View
каждый раз когда читаю весь сюжет предстаёт по новому	View
THE BEST BOOK EVER	View

Question 8

Считаете ли вы книгу Михаила Булгакова "Мастер и Маргарита" классикой русской литературы?

Question 9

Почему да, почему нет?

Text Answers (15)

Bulgakov is a genius no matter what year or century it is	View
Kniga i bez moego mneniya schitaetsya klassikoi russkoi literatury.	View
потому что на этой книге основываются работы многих других авторов	View
Идеальная композиция, язык, многие высказывания стали народными.	View
Да! Так как это шедевр, полный мистификации и жизненной мудрости, философии любви. Это произведение не нуждается в доказательствах и подтверждении "классичности".	View
Хах) Это произведение достойно называться классикой.	View
Классика - это Достоевский и Толстой. Булгаков - проедставитель нового столетия и находится в своей отдельной категории.	View
это шедевр	View
reveals true Russian soul	View
Булгаков гениален своей прозорливостью Он не просто видел и высмеивал грехи советского жизнеустройства, но и то, что это жизнеустройство неизбежно приведет К полной разрухе. Его персонажи живы в России и	View

сейчас и, боюсь, что искоренить Швондеров и Шариковых уже не возможно, ибо они крепко укоренились во власти. Остается только горько смеяться вместе с Булгаковым над его персонажами и жалеть их, ибо бытие определяет сознание и изменить сознание людей можно только изменив их жизнь, что в свою очередь совершенно невозможно, пока жизнью страны руководят Шариковы и Швондеры Порочный круг замкнулся.

некорректный вопрос. классика есть классика.

[View](#)

одно из выдающихся произведений

[View](#)

IT WOULD BE RELEVANT EVEN IN A HUNDRED YEARS FROM NOW.

[View](#)

Потому что так и есть.

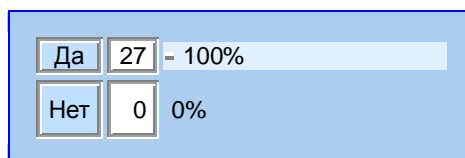
[View](#)

prekrasno presozdavaet realnostj sovetskoj Rossii 30tiih godov,vmeshanom so vtoriiim planom drugoi realjnosti

[View](#)

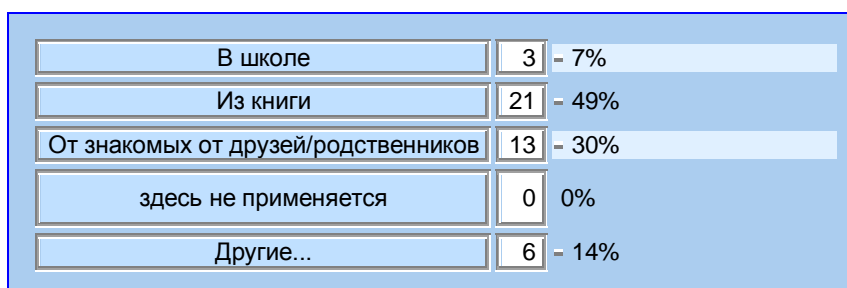
Question 10

Слышали ли вы крылатое выражение "рукописи не горят"?

Question 11

Где вы его (выражение: "рукописи не горят") слышали?

ID		View Survey
1535705	v filme Bortko, kotori kstate chush polnaia...nu film.	View
1537828	Мастер и Маргарита	View
1555474	не знаю	View
1572862	я эту фразу помню с раннего детства	View

Question 12

Как вы думаете, повлияла ли книга Михаила Булгакова "Мастер и Маргарита" на общество?

Да	16	- 59%
Нет	6	- 22%
не знаю	5	- 19%

Question 13

Почему да, почему нет?

Text Answers (15)

- Makes you think about weaknesses of your character as well as others
vysmeivaet ateizm, obschestvo, vzyvaet k chestnosti, dukhovnosti. [View](#)
- это культовая книга [View](#)
- книга повлияла на общество 80-х годов. Люди любят свободу. А главные фразы в книге, по-моему, это- "свободна"-Маргариты, и "свободен" Иешуа , прощающий Пилата. [View](#)
- Трудно точно сказать да или нет-зависит от того что имеется ввиду под словом "повлияло". Но я больше склоняюсь к ответу "да", так как сразу после публикации последовало множество отзывов, критики. Произведение стало популярно в аристократических кругах-в частности за счет обличения и пародии советской антирелигиозной пропаганды. [View](#)
- Тяжело сказать... Не все читали эту книгу. Однако, эта книга не может оставить человека равнодушным, ее либо ненавидят, либо обожают. Хотя иногда мне кажется, что не все понимают, зачем была написанна эта книга и о чем. [View](#)
- Книга была запрещена очень долго, но о ней знали. Она символизировала запрещенные мечты и свободу. Ее потом читали в самиздате, она была не похожа ни на что другое до нее прочитанное. К тому времени сатира ее была не столь важна как ее магия. А еще книга предоставила мне первую инфогмацию о библии. Я до сих пор ее шуточно называю "Евангелие от Булгакова" [View](#)
- У современной России теперь другие ценности [View](#)
- Книга, даже столь гениальная как "Мастер и Маргарита" не является руководством к действию. Даже понимая всю скудность образа жизни, сложившегося в стране, читатель не в силах эту жизнь изменить. Ведь даже Библия, цель которой, вот уже две тысячи лет, открыть людям истину любви так, и не сделала нас людей лучше. [View](#)
- Наиболее значимые литературные произведения всегда влияют на общество [View](#)
- MABY IN RUSSIA IT DOES INFLUENCE (I DOUBT IT). I DONT LIVE THERE, AND HERE ALMOST NOBODY READ IT. [View](#)
- Ne znaju,dumaju k sojaleniju ,4to obshtesvo ne vlijaetjsa knigam книга [View](#)
- Zlo stali uvajat. A ktamu j eto bilo kak novi obraz literaturnovo virajenia. поздно напечатана [View](#)

Question 14

Повлияла ли книга на вас лично?

Да	23	- 85%
Нет	2	- 7%
здесь не применяется	2	- 7%

Question 15

Почему да, почему нет?

Text Answers (15)

[View](#)

Made me realise how selfish and petty most of the people are and its much more rewarding to treasure relationships and artistic expressions than material possessions

[View](#)

mudraya kniga, kogda pervyi raz prochitala v 12 let, pochti kazhdaya fraza chemu to uchila.

[View](#)

такая книга не может не повлиять

[View](#)

Просто потрясла, точнее затрудняюсь ответить

[View](#)

Я осталась ошеломлена силой слога, различными стилями и глубокой философией этой книги. Больше всего меня поразило совершенно уникальное представление автором Иисуса Христа-более "очеловеченный" и в то же время всемогущий, намного сильнее Воланда, ведь именно он решают судьбу мастера и Маргариты, даже предписывая ему: "чтобы ты взял с собою Мастера и наградил его покоем". И ответ последовал: "А что же вы не берёте его к себе в свет?" — вопрошает Сатана посланца Того, Чьё имя на этот раз не произносится, и слышит ответ: "Он не заслужил света, он заслужил покой". "Передай, что будет сделано, — ответил Воланд и прибавил, причём глаз его вспыхнул: — И покинь меня немедленно".

[View](#)

Она отражает суровую российскую действительность... И по сей день.

[View](#)

Абсолютно. Прочла первый раз в 9 лет. Влюбилась немедленно и на всю жизнь. Книга мне подарила желание необыкновенного. Я хотела найти своего Мастера, отвоевать его у сил обыденности и потом оберегать его навечно.

[View](#)

Очень живописные персонажи.

[View](#)

my firs step to maturity and thinking of being in general

[View](#)

Рукописи не горят и изменить ход событий нельзя Все уже заранее написано в великой книге

[View](#)

заставляет задуматься о многом

[View](#)

стала задумываться о многом, о чём не задумывалась раньше

[View](#)

IT MADE ME HAPPIER AND "DEEPER THINKER"...

[View](#)

пилат

[View](#)

Косвенным образом книга открыла для меня дверь к Христианству.

[View](#)

Question 16

Видели ли вы экранизацию режиссера Владимира Бортко "Мастер и Маргарита, который транслировался вконец 2005 года на телеканале Россия?

Да	21	- 78%
----	----	-------

Нет 6 - 22%

Question 17

Слышали ли вы об этом фильме?

Да 26 - 96%

Нет 1 - 4%

Question 18

Где/Как вы впервые услышали об этом фильме?

Увидели рекламу по телевизору 12 - 41%

В школе 0 0%

фильм смотрели в кругу семьи/друзей 11 - 38%

здесь не применяется 1 - 3%

Другие... 5 - 17%

ID		View Survey
1658731	Seen it for sale on russian web site	View

Question 19

Повлиял фильм на общество?

Да 4 - 15%

Нет 8 - 30%

не знаю 15 - 56%

Question 20

Почему да, почему нет?

Text Answers (9)

potomu chto film ne udachnyi.

[View](#)

Теперь на общество уже ничего не влияет. Можно все, всем на все плевать, и власти опять можно все.

[View](#)

[View](#)

Вызвав положительную оценку или даже ажиотаж-еще раз напомнил людям о Булгакове и "Мастере и Маргарите".

[View](#)

Не очень хорошая экранизация. Я уже писал о том, почему книга не оказала должного влияния на читателей. С телевидением ситуация аналогичная.

[View](#)

фильм отвратительный, поэтому надеюсь что не повлиял.

[View](#)

Фильм не удался,(мое мнение). Меня не убедили персонажи, ни постановка фильма. Вообще, создать фильм, достойный этой книги очень сложно. Для этого нужно быть гением равным Булгакову. [View](#)

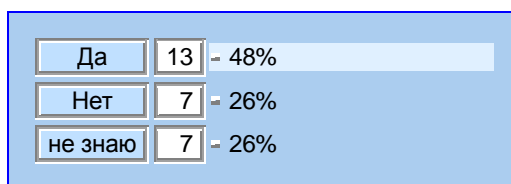
экранизация классических произведений знакомит с классикой многие слои населения, включая недостаточно образованные. может быть, это будет на пользу обществу [View](#)

MABY IN RUSSIA IT DID INFLUENCE (I DOUBT IT). I DON'T LIVE THERE, AND HERE ALMOST NOBODY SAW IT. [View](#)

фильм [View](#)

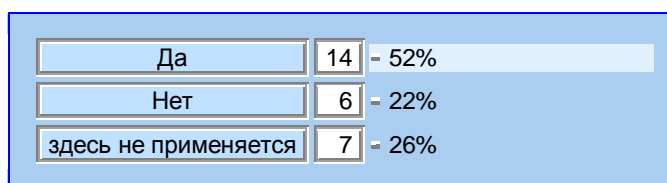
Question 21

Обсуждался ли фильм в повседневной обстановке?

Question 22

Показался ли вам фильм интересным и правдоподобным?

Question 23

Почему да, почему нет?

Text Answers (12)

Its applicable as a satire on any society at any time period. [View](#)

film absolutno ne ponravilsya [View](#)

Особенно кот с рюмкой водки (любимое место) правдоподобен. [View](#)

Лично меня фильм не впечатлил, но не могу не заметить близость фильма к оригинальному тексту, к автору- поразительную для нашего времени. В журнале "Истина и Жизнь" в своей статье о фильме "Мастере и Маргарите" Марина Чагодаева охарактеризовала его: "Владимир Бортко (режиссер) не только благоговейно воспроизвёл в своей телеверсии романа все повороты сюжета, не только сохранил максимальную точность в характеристике персонажей, их "портретное сходство" с героями Булгакова — подобрал на редкость удачный состав исполнителей, — он сумел передать образную, поэтическую неповторимость литературного источника, огромную силу его воздействия." Насчет подбора актеров- несогласна, лично мне больше всего понравился Воланд (Басилашвили) и Квальчук. Но в целом, конечно, фильм не заменит книги-да и не прочитав ее смысл фильма трудно понять. [View](#)

Не смотрел. [View](#)

очень коммерческий фильм, плохой подбор актеров, незачем было снимать дословно. [View](#)

some bits were missing and in your own imagination everything always looks better :)

[View](#)

Нет глубины и искренности. Думаю, что режиссер взялся за проект непосильный для него.

[View](#)

достаточно близко к тексту

[View](#)

IT WAS ALMOST "WORD BY WORD" FROM THE BOOK.

[View](#)

Filjm bil sdelan doslovno po knige i eto okazalosj pe4elivshim biletom

[View](#)

Film ujasni, akteri krome Bashirova i Filipenko prosto kakieta manikeni dishovih serialov. A grotesk i stilni absurd kotori roman delaiut interessnim ne peredalis. Effekti ujasnie, margarita vashe nekto..slishkom vse seriozno, a muzika vapshe pazor.

[View](#)

Question 24

Повлиял фильм на вас лично?

Да	8	- 30%
Нет	13	- 48%
здесь не применяется	6	- 22%

Question 25

Почему да, почему нет?

Text Answers (12)

[View](#)

It draws parallel to many people we meet in every day life.

[View](#)

film abslyutno ne ponravilsya- aktery uzhasnye (za dvumya isklyucheniuyami), kachestvo tozhe nikakoe.

[View](#)

Пронзительная история, трогаящая за сердце.Гениальная музыка, слезы наворачиваются.

[View](#)

Простое сравнение: книгу готова перечитывать снова и снова...фильм посмотрела один раз- нет никакого желания посмотреть его снова (по крайней мере сейчас).

[View](#)

а раздражение за потраченное на просмотр плохого фильма времени как влияние засчитывается?

[View](#)

visuals scare a lot,looked like thriller,where when you read a book it's more of a philosophic thinking state of mood it takes you to

[View](#)

Я не стала смотреть этот сериал после первых серий Булгаков заслуживает лучшего Гениальный материал и посредственное исполнение.

[View](#)

фильм - скорее, коммерческий проект. не вижу, как он может повлиять на меня. смотрела из любопытства

[View](#)

книга

[View](#)

THE INFLUENCE WAS MUCH EARLIER BY THE BOOK. THE MOVIE WAS FUN, BUT JUST A REMINDER OF THE BOOK.

[View](#)

на меня в свое время сильное впечатление оказала книга. Фильм - лишь иллюстрация литературных образов.

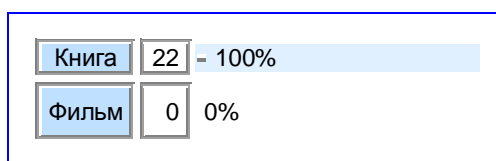
[View](#)

Potomushto ia lutshe sdelaui

[View](#)

Question 26

Только для тех кто читал книгу и видел фильм: Что вам понравилось больше книга или фильм?

Question 27

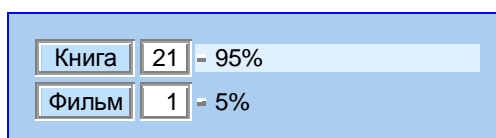
Почему книга или почему фильм?

Text Answers (15)

Characters which my imagination drew while reading are closer to me than characters created by the director/producer of the film	View
kniga potryasayuschaya, film absolyutno nekachestvennyi, malobyudzhetni, nepolnyi, Margarita, v ossobennosti "poradyvala"	View
потому что фильм это видение режисёра, которое конечно не может совпадать с видением других людей. В этой книге очень много мистических моментов, каждый представляет их по своему	View
Не могу сравнивать, два замечательных произведения Разных видов искусства.	View
См. пункт 25	View
Российский кинематограф, на данный момент, не может передать колорит произведения.	View
Простите, но это уж просто ОЧЕНЬ странный вопрос...	View
as said above book makes you think not get scared	View
Потому что, книга гениальна, а сериал посредственен.	View
невозможно передать нюансы, юмор автора в экранизации. кроме того, образы, которые рисуются в мозгу при чтении, не совсем соответствовали увиденному на экране	View
трудно воспроизвести визуально всё то, что описано в книге	View
FOR ME THE BOOK WAS FIRST, AND MY FIRST IMPRESSIONS WAS FROM MY IMAGINATION ABOUT THE CHARACTERS. SO I HAD TO GET USED TO THE STYLE AND ACTORTS. ALTHOUGH THE MOVIE IS REALLY GREAT.	View
obii4no kniga vseгда lu4she 4em filjm	View
№1	View
film ne smotrela	View

Question 28

Только для тех кто читал книгу и видел фильм: Как вам кажется книга или фильм имел большое влияние на общество?

Question 29

Почему книга или почему фильм?

Text Answers (12)

It been there longer

[View](#)

esli kto to posmotrel film, ne chitav knigu, ya ne dumayu, chto prochitaet. Zhal', chto kino voobsche vyshlo.

[View](#)

[View](#)

Больше людей читало книгу

[View](#)

Она была своевременна, была запрещена, а следовательно, вызывала особый интерес

[View](#)

Думаю визуальное воспроизведение никогда не сможет передать всех нюансов, передаваемых игрой разума и представлениями, всплывающими в сознании, во время чтения книги.

[View](#)

фильм - развлечение для пересыщенных масс нашего времени. Книга - глоток свежего воздуха для изголодавшихся совестских читателей.

[View](#)

people still sometimes discuss the bits from the book and are trying to find interpretation, which I guess it means the book or the word written there touched the souls a lot and the masterpiece is still alive

[View](#)

Уже объяснила выше

[View](#)

не знаю. скорее, потому что книга первична, это оригинал

[View](#)

THE READER OF A BOOK IS INTIMATELY INVOLVED WITH THE STORY (HE RECREATES IT IN HIS MIND). MUCH MORE THEN THE AUDIENCE OF THE FILM.

[View](#)

kniga vseгда luchshe

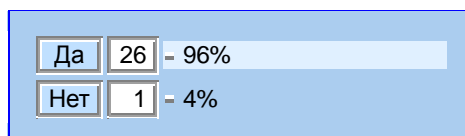
[View](#)

Potomushto film eto dishovi serial dla srednih grajdan. A kniga i v vishi klassi proniknet.

[View](#)

Question 30*

Можно ли снимать фильмы по произведениям русской классической литературы?

Question 31

Почему да, почему нет?

Text Answers (15)

Why not, classic literature is not sacred and open for interpretation.

[View](#)

фильм можно снимать почему угодно.

[View](#)

[View](#)

Почему бы и нет

[View](#)

кино стало более массовым и доступным чем книги

[View](#)

об этом стоит спросить киноэкспертов и литературоведов

[View](#)

Чтобы художник выражал в фильме себя, свое время.

[View](#)

Просто: права человека. Никто не вправе этого запретить, даже если все попытки неудачные.

[View](#)

Скорее "нет", чем "да". Только в книги можно почувствовать то, о чем писал автор, а режиссер вносит изменения, которые он считает нужными. [View](#)

Опять странный вопрос... А по Шекспиру снимать можно? М и М снимать - дело не благодарное. У читателей к книге отношение чуть ли не религиозное, у всех свои идеи и всем не угодишь. [View](#)

Главное-режиссура и актёрское мастерство [View](#)

why not,some people can't read [View](#)

Трудно снимать фильмы Льва Толстого и Булгакова. Для этого нужно соответствовать их уровню нравственности, а это трудно.Почти невозможно. Пока что, ни один фильм "Война и мир" (русский и американский)не соответствует по значимости первоисточнику. [View](#)

необходимо знакомить общество с классикой. [View](#)

MANY PEOPLE NOWDAYS DONT READ BOOKS , SO THE MOVIE IS THE ONLY WAY TO LET THEM ENJOY THE GREAT MASTERPIECES . [View](#)

trudno,no mojno,estj o4enj horoshih obrazzov [View](#)

Question 32

Как вы считаете: какой элемент занимает главное место в фильме В.В. Бортко?

сатира на Сталинскую Россию	7	- 27%
автобиографические элементы из жизни Булгакова	2	- 8%
аллегория	11	- 42%
другие...	6	- 23%

1537457	ne smotrela	View
1596198	образ Иешуа, смешение стилей и т.п.	View

Question 33

Возможные примечания/ высказывания.

Text Answers (8)

Good luck on your paper [View](#)

net:) [View](#)

Ваша диссертация готова! Удачи! [View](#)

Хотела бы заметить некорректность вашей просьбы, которое я считаю немного оскорбительной: не обязательно, чтобы человек был русским по национальности, для того чтобы полностью осмыслить и понять произведение написанное на русском языке. Возможно он сможет понять это даже лучше русского по национальности человека. [View](#)

Удачи Вам! [View](#)

- [View](#)

I JUST ADORE THIS AUTHOR AND THIS BOOK [View](#)

izvinite, cho ne poluchilos otvetit na vse voprosi. [View](#)